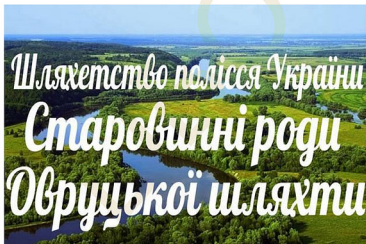

Міжнародна громадська організація «ЗЕМЛЯЦТВО
ЖИТОМИРЯН»

СУСПІЛЬНО-НАУКОВИЙ ПРОЕКТ

«ШЛЯХЕТСТВО ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТА ДЕРЖАВО-ТВОРЧИЙ
ФЕНОМЕН УКРАЇНИ»

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Київ
2018

Міжнародна громадська організація «Земляцтво Житомирян»
Інститут історії НАН України
ВНЗ «Національна академія управління»

ШЛЯХЕТСТВО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ.
СТАРОВИННІ РОДИ ОВРУЦЬКОЇ ШЛЯХТИ

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Київ
2018

УДК [908+94+929.7.031] (477.41/42)
ББК 26.89+63.3(4Укр1)
Б-24

ШЛЯХЕТСТВО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ. СТАРОВИННІ РОДИ ОВРУЦЬКОЇ ШЛЯХТИ : МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ, 20-21 квітня 2018 року. / за ред. д.ф.н, професора В.Ф. Баранівського – К.: Вид-во ТОВ «НПВ ІНТЕРСЕРВІС», 2018. – 216с.

ISBN 978-617-696-569-9

У збірнику матеріалів конференції здійснений показ шляхетства України як історико-культурного феномену; прослідкована історична тяглість становлення дворянсько-шляхетських родів від Древлянщини до сьогодення; висвітлена боротьба овруцької шляхти за свої права в період перебування в складі Речі Посполитої та Російської імперії; проведено наукові розвідки щодо історії найбільш відомих старовинних родів овруцької шляхти (Баранівських, Бонсунівських, Бехів, Васяновичів, Виговських, Левківських, Маленівських, Мойсієнків, Непмержицьких, Недашківських, Чопівських, Шкуратівських, Шпаковичів та ін.). Охарактеризовані головні ознаки культури, релігії, мови та побуту Овруцької шляхти, означена проблема прізвиськ та геральдики українських шляхетських родин; В праці знайшли відгук певні дискусійні положення щодо походження окремих шляхетських родин та оцінки їх різними авторами.

Матеріали збірника мають важливе історичне, соціально-політичне, пізнавальне та патріотично-виховне значення.

© Міжнародна громадська організація «Земляцтво Житомирян», 2018

ISBN978-617-696-569-9

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Барановський В.М. – Голова оргкомітету. Вступне слово. Від замислу до реалізації проекту конференції.....	6
Баранівський В.Ф. Древлянщина як передісторія наших предків.....	8
Баранівський В.Ф., Баранівський В.В. Боротьба овруцької шляхти за свої права в умовах Речі Посполитої та Російської імперії.....	15
Степовик Д.В. Митрополит Іларіон Огієнко – красзнавець – патріот рідної Житомирщини.....	25
Томашевський А.П. Результати та перспективи комплексного історико-археологічного дослідження феномену Овруцької околичної шляхти в Овруцькому проєкті.....	35
<i>Шляхетство на теренах України як історико-культурний феномен</i>	
Білоус Н.О. Шляхта Овруцького повіту за даними «Кверенд з київських гродських і земських книг 1571-1648 рр.».....	44
Васинович О.О. Прояви соціальної ідентичності околичної шляхти Житомирщини: огляд традиційної матеріальної та духовної культури.....	53
Медвідь Ф. М., Медвідь А.М. Українська шляхта як історико-культурний феномен.....	61
Мойсієнко В. М. Мовна свідомість поліщука в різні історичні періоди.....	67
Поліщук В.В. Документи овруцьких зем'ян Невмирицьких останньої третини XV–XVI ст. з Руської (Волинської) Метрики: джерелознавчий аналіз.....	77
<i>Старовинні роди овруцької шляхти, їх минуле та сучасне</i>	
Барановський В.М. Історія села Гошів. Рід Барановських в історії Овруцької шляхти.....	86
Баранівська О. В. Анотація до книги «Родовід Баранівського Василя Федоровича та його близьких родичів...».....	98
Коновальчук О.М. Затвердження в дворянстві роду Лучиців-Виговських Герольдією Урядового Сенату у 1838 році.....	103
Левківський І.С. Левковские – непокорная шляхта Овручского староства..	114
Невмержицький С.О. Невмержицькі – старовинний рід овруцької шляхти, їх минуле.....	128
Невмержицький В.М. Рід Невмержицьких (Невмерицьких) в історії	149

Овруцької шляхти.....	
Недашківський І. М., Тимошенко В. І. Історія шляхетних сіл Заушся, села Недашки і Зелений Гай. <i>Малинський район Житомирська область</i>	156
Перегуда В. П. Короткий нарис історії смт.Чоповичі та церкви св. Трійці до XX ст.....	169
Ходаківський В.П. Чоповицька шляхта: історія двох родів.....	176
Шкуратовський О.В. Заушська шляхта на теренах Васильківського повіту в кінці ХУІІІ – на початку ХІХ століття (на прикладі родини Скуратівських (Шкуратівських) герба Беліна з відміною).....	189
Чоповський-Кононученко Ю.М. Про «річку Чопівку» і роботу Л.Долгополової «Історія фальшивого Дворянства» (Уривок з праці «Історія Чопович на ріці Ірша», 2016 р.)	198
Довідка про авторів	212

Учасники конференції

Пленарне засідання

В.М. Барановський –

Голова організаційного комітету конференції,

Перший віце-Президент, виконавчий

директор МГО «Земляцтво «Житомиряни»

Вітальне слово. Від замислу до реалізації проекту конференції

Шановні учасники конференції!

Від імені Президії та Ради МГО «Земляцтва Житомирян» та себе особисто висловлюю глибоку повагу і щиро вітаю учасників науково-практичної конференції «Шляхетство Полісся України. Старовинні роди овруцької шляхти!» У 2017 році Міжнародна громадська організація «Земляцтво Житомирян» разом з науковцями Інституту історії НАН України та ВНЗ «Національна академія управління» започаткувала суспільно-науковий проект «Шляхетство як історико-культурний та державо-творчий феномен України». В рамках цього проекту планується проводити науково-практичні конференції, присвячені історії, культурі феномену шляхти на теренах України, її ролі в державо-творчих та громадських процесах. Ці конференції могли б стати майданчиком для відкритої дискусії, історико-патріотичного виховання до якої ми запрошуємо представників наукових шкіл та громадських організацій, істориків, філософів, етнологів, релігієзнавців і, звичайно ж, потомків шляхетських родин України, українського Полісся.

До конференції, що відбувається сьогодні, ми запропонували такі тематичні напрями:

- Шляхетство на теренах України як історико-культурний феномен;

- Історична тяглість становлення дворянсько-шляхетських родів: від Древянщини до сьогодення;
- Найбільші старовинні роди овруцької шляхти, їх минуле та сучасне; Боротьба овруцької шляхти за свої права в період перебування наших земель в складі Речі Посполитої та Російської імперії;
- Проблема прізвищ та геральдики українських шляхетських родин; Трагічна доля відомих родів овруцької шляхти в радянські часи;
- Міжрелігійні суперечності в історії української шляхти: їх джерела та наслідки;
- Історія та культура української шляхти як джерело патріотизму та творення української нації.

Актуальність запропонованої нами конференції полягає в нагальній потребі відновлення історичної пам'яті та справедливості стосовно предків та потомків древлян, поліщуків, шляхетних родів, котрі мали великі заслуги та були розсіяні та принижені в часи литовсько-польського та московського панування, в умовах радянської тоталітарної системи. Вирішення проблеми вкоріненості нашого народу на своїй Богом даній землі слугуватиме зміцненню української нації та держави вцілому.

Сподіваюсь, що Ваш патріотизм, творче натхнення, бажання відродити істину та справедливість сприятимуть відродженню історичної пам'яті щодо наших предків, нашої стародавньої древянської української землі. Зрозуміло, що водночас ми не зможемо розглянути та вирішити всі питання, але наша праця стане поштовхом для нашого єднання, подальших творчих та практичних зусиль.

Щиро бажаю Вам цікавих та плідних дискусій з визначених проблем конференції, обміну думками та інформацією, подальших життєвих та творчих успіхів!

Древлянина як передісторія наших предків

Сьогодні ми є свідками надзвичайного потягу народів світу до своєї історії, культури, традицій Україна не є винятком. Особливу цінність у визначенні проблем націєтворення, державотворення відіграє статус корінного народу, титульної нації. Україна має перевагу в тому, що її народ , українську націю створюють такі титульні племена як древляни (неври), поляни, волинняни, севіряни, дуліби, тіверці, уличі, білі ховрати, а також такі історичні спільноти як алани, тавріани, руси, анти, венеди та інші., що споконвіків формувалися та проживали на її теренах та дещо й поза нею.

Древлянський край, древляни мали свою державність, потім стали однією з головних складових Київської Русі (Русі) та й сучасної України, української нації. Такий національний феномен як бояри, дворяни зароджувався, формувався та був важливим чинником державотворення протягом усіх часів. А тому говорити про історію сучасних українців, української шляхти не можливо без аналізу історії древлян.

Історичною наукою доведено, що Древлянина, древляни в історичних писаннях згадуються раніше чим наприклад поляни чи інші племена.

Найдавніший наш Літопис – «Повість временних літ» був в основі своєї завершений монахом Києво-Печерської Лаври Нестором близько 1111 року.

Нестор, безумовно, використовував для створення своєї версії історичних подій якісь більш давні підстави. Писав він, можливо, і за велінням душі, але, безсумнівно, погодившись з вимогами «отців» церкви і великих князів київських, онуків Ярославових, Святополка Ізяславовича і Володимира Всеволодовича Мономаха. Їх бабусею, дружиною Ярослава Мудрого була Інгігерда, дочка Олафа, короля Шведського. А дружиною Мономаха була Гіта Гаральдовна Англійська. З дитинства юні княжичі чули від бабусі казки і перекази Північної Європи, в яких, природно, головне місце відводилося подвигам німецьких витязів. І з дитинства

звикли вони орієнтуватися на північну, прогерманську лінію в політиці. Де вже тут було думати про свої, слов'янські корені підвладному князій волі літописцю ...

І все ж він почав свою розповідь з того, що в найдавнішій, недатованій частині літопису, раніше всіх слов'янських народів і держав згадав саме ДЕРЕВА Серед країн і народів, які "після потопу" були віддані Яфету, читаємо: "... Колхись, Воспорії, Меоти, Дереви, Сармати, Тавріани, Скіфія ..." Зверніть увагу на давність народів, в обрамленні яких згадані ДЕРЕВА. Боспорське царство: IV століття до нашої ери – IV століття нашої ери. Сармати: III століття до нашої ери – III століття нашої ери. Скіфи: VII століття до нашої ери – II століття до нашої ери ...

Таким чином, Нестор стверджує, що ДРЕВЛЯНЬКА держава вже в IV-II століттях до нашої ери була такою ж значущою, як царства Боспорське, Скіфське та Сарматське. Історики різних часів і сучасні археологи твердження Нестора не спростовують. Але вони, на відміну від Нестора, по іншому називають народи, що жили з давніх-давен на території древлян.

Геродот у V столітті нашої ери говорив про борисфенітів (що живуть по берегах Борисфена-Дніпра) і Неврах лісових на правому березі Дніпра, читай – в древлянських лісах. Археологи ж тепер розміщують праслов'ян на території від Одера до Сіверського Донця через середню течію Дніпра. ДЕРЕВА – як раз в центрі. До початку I тисячоліття до нашої ери на тих же територіях фіксують Тіцинецько-Комарівську культуру, потім – Білогрудівську і Чорноліську (час кіммерійців), а пізніше – скіфо-сколотську.

Борис Рибаків, вивчаючи міфологію древніх слов'ян, прийшов до висновку, що саме за часів чорноліської культури, коли на території України жили кіммерійці, слов'яни почали славити СВАРОГА-коваля (Кия?) І почали будівництво захисних валів на кордоні з лесостепом, які пізніше назвали Змієвими. Проходять Змієві вали якраз по межі Деревської землі з кіммерійської степом!

Хто ж вони, ці легендарні жителі Дервї? Яке їх походження? Давньогрецький історик Геродот в своїй «Історії» називає їх лісовими неврами,

поселяючи їх в лісових хащах Правобережного Подніпров'я на південь від Прип'яті. На рубежі нашої ери територію краю населяли племена зарубинецької археологічної культури, до якої відносяться історичні слов'яни – венеди. Готський історик VI ст. Іордан повідомляє в праці «Про походження і діяльність готів», що північніше від багаточисельного племені антів, які за даними римського історика середини VI ст. Прокопія Кесарійського («Війна з готами») проживали на території від середнього Подніпров'я до північного Придунайя, жили слов'янські племена венедів. Про ці племена в своїх працях згадують також Пліній Старший («Природнича історія»), Корнелій Тацит («Германія»), Клавдій Птолемей («Географія»). За їхніми даними, східна частина цих племен проживала в лісовій місцевості на південь від Прип'яті (Волинсько-Житомирське Полісся), а західна від Західного Бугу до Вісли і Балтійського моря, витіснивши на початку I-го тис. до н.е. звідти кельтів.

На думку вчених, саме східна частина венедських племен стала ядром формування древлянського племені, а разом з сусідніми антами вони являються предками українських народностей.

Про силу і могутність венедів (древлян) можна міркувати за деякими фактами. За повідомленням Прокопа Кесарійського в 546 році венеди у відкритому бою перемогли антів. У 558 - 568 роках войовничі авари (обри) пройшлися спустошливим походом від Південного Поволжжя до сучасної Угорщини, перемігши аланів, антів, слов'ян в басейнах Прута і Дністра, племена на території Чехії і Моравії, франків і гепідів на території Угорщини і тільки венеди не пустили завойовників на свою територію і не стали їх данниками. Іоан Ефеський повідомляє, що в 583 -584 роках військо лісових жителів (венедів) пройшло військовим походом через Фракію, Дакію і Македонію (північ Візантійської імперії), захопивши велику здобич.

Є також підстава пов'язувати Древлянщину другої половини I-го тисячоліття з легендарною Артанією. Так, за свідченнями арабського хроніста Аль - Істархі (початок X ст.), арабські купці доставляли свої товари до Куяби (Києва), західніше якого далі знаходилась таємнича Артанія (Арсанія), до якої не

проникне жоден чужоземець, так як місцеві жителі знищують їх. Артанийці до Куяби плывуть по воді і привозять хутра, олово, мечі, які обмінюють на дорогі східні тканини, прикраси, прянощі. Що стосується олова, то його доволі виготовляли західніше Древланщини і шляхом обміну воно з'являлося в цьому краї.

Ще один арабський хроніст Аль - Ідрісі, описуючи головне місто Артанії пише, що град Арса дуже красивий і розташований на укріпленій горі між Славією і Куябом. Від Куяба до Арси чотири переходи (38x4=152 км), а від Арси до Славії чотири дні (76x4=304 км) шляху. Можна припустити, що Артанія це і є Древланщина з Арсом (Іскоростенем), а Славія - це племінний союз дулібів в низинності Західного Бугу. Саме по Ужу, Прип'яті, Дніпру древланці спускались водним шляхом до Києва, адже саме від Києва до Коростеня 150 км, а від Коростеня до Волині 300 км.

Інший середньовічний араб Худад - аль - Алема говорить про те, що землі русів розташовані вздовж річки Рус, яка витікає із глибин землі слов'ян в східному напрямку і протікає по кордону Асс-Славії (дулібів), Ал-Арсанії (древлян). Звичайно, що це є річка Прип'ять, по якій проходили північні кордони і дулібів, і древлян. Більше того, завдяки цьому повідомленню можна припустити, що земля русів – це землі дулібів і древлян, і саме вони являються предками русів (Русі).

Даючи характеристику слов'янам, араб Ібн - Русте пише, що країна слов'ян рівнинна і лісиста, її жителі вирощують в основному просо, там немає виноградників і орних земель, добувається мед, робочої худоби і коней мало. Зброя - дротники, шити і списи, улюблений напій - медовуха. Цар називається «головою голів» і має заступника «жупана», у нього є верхові коні і «прекрасні, міцні і дорогоцінні кольчуги». Цар живе в місті Джарваб і їздить збирати данину. Як бачимо, ця характеристика співпадає з тим, що ми знаємо про древлян.

Одним із головних питань у дослідженні історії древлян є визначення території їх заселення. Офіційно прийнято вважати, що це період VI - XII ст. На півночі їх землі доходили до р. Прип'яті, на південь – до річок Здвижу і Тетерева,

на сході – до Дніпра, а на заході до межириччя Случі й Горині. В інших виданнях відзначається, що у IV - VII ст. древлянські племена селились на північ від Тетерева у басейні річок Ужа і Случі. В. Данилевич у свою чергу говорить про те, що древлянська земля починається з північного берегу р. Ірпінь і доходить на півночі до р. Прип'ять. На заході її межею є р.Уборть, а на південному заході древляни мешкали у верхній течії Роставиці. На думку А.П.Томашевського у V - IX ст. відбулась стабілізація заселення древлян у середніх течіях Тетерева і Случі та верхів'ях Ужа. Важливі дослідження у цьому аспекті було здійснено І.П.Русановою, яка визначає проживання древлян по берегах річок Случ, Уборть, Прип'ять, Горинь,Уж, Ірша, Тетерів, Гуйва, Гнилоп'ять.

Цікавою є думка академіка Шахматова – східний кордон заселення древлян простягнувся аж на Лівобережжя Дніпра, заходячи в правий берег Подесення. Ось що писав Шахматов: «Важко стверджувати, що древляни... не переходили на лівий берег Дніпра... можливо, що Правобережжя Подесення було зайняте древлянами. На це вказує давня версія... розповіді про помсту Ольги древлянам. Підкоривши древлян, Ольга вирушила з дружиною по Дреvesькій землі «вставляя уставы и уроки, и суть положення есть и ловища, и по Днепру, и по Десне...».

Більше того, вчені Пархоменко В., Толочко П., висувають гіпотезу про те, що навіть Київ на початку свого існування був також древлянським градом – форпостом Древланщини на південний схід. Антонович і Спіцин на основі археологічних досліджень стверджували, що в межах Києва і його передмість не виявлені поховання характерні для полян, а всі вони древлянського типу. Уже пізніше, в часи Ігоря та Ольги, Іпатіївський літописець пише, що Лют виїхав із Києва на полювання і заїхав на древлянську територію, тобто, Древланська земля впритул підходила до Києва. На це ж вказують М.Костомаров і М.Барсов, що за Білгородом і Вишгородом починалась «земля Деревська», «Древи».

Що стосується інших кордонів, між вченими протиріч немає. На півночі древляни по річці Прип'ять були сусідами дреговичів, на заході межували з дулібами (волинцями) в межириччі Случі і Горині. Погориння було суто древлянською територією, а на півдні їх кордони імовірно співпадали з кордонами

лісових масивів Полісся, за якими починались напівстепові простори, де владарювали кочові нащадки скіфів, сарматів, гунів. На південних кордонах древляни та їх предки обороняли свою землю від войовничих киммерійців, скіфів, сарматів, римлян, готів, гунів, аварів, візантійців, і ні один з цих завойовників не зміг проникнути в землю древлян.

У VI-XII століттях слов'янські племена, які проживали від середнього Подніпров'я до відрогів Карпат, в історичній науці отримали назву антів і склавинів. Так їх називали відомі римські історик Прокопій Кесарійський, Йордан і імператор Маврикій. Найбільш вірогідно, що склавини, це і були майбутні древляни. За їх описом, анти і склавини управлялися народними зборами, були вправними, сміливими і витривалими воїнами, займалися скотарством і землеробством, і були дуже багатолюдним народом. "Племена слов'ян і антів, писав Маврикій, люблять свободу і не мають схильності ні до рабства, ні до покори, хоробрі, особливо в своїй землі, витривалі легко переносять холод і спеку ..., юнаки їх дуже майстерно володіють зброєю".

Древлянська земля у X-XI ст. залишалась практично незахищеною від вторгнень з боку войовничих орд з південного боку. Єдиним природним бар'єром, який слугував перешкодою на шляху кочівників, були суцільні лісові масиви поліської зони. Саме тому древлянські поселення в зазначений період не виходять за межі лісів Полісся. Освоєння незаселених земель південніше поліської зони відбувалося значно пізніше, вже наприкінці XI - на початку XII ст., і було пов'язане із загальною стабілізацією зовнішньополітичного становища у південноруському порубіжжі.

Загальна площа Древлянської землі наприкінці I тисячоліття н.е. складала не менше 28 тис. кв. км. Однак було б невірно стверджувати, що вся вона була щільно заселена. Картографування поселень і могильників показує, що всередині і на окраїнах залишалися величезні безлюдні простори. Найбільш щільно були заселені береги основних річок, що протікають по території Древлянської землі - Ужа, Ірші, Тетерева, Горині, середньої течії Случі та її невеликих притоків - річок Церем, Смолка, Корчик і Тня. Великі лісові масиви у межиріччях і на вододілах,

які на півночі до того ж були сильно заболочені, залишалися незаселеними аж до епохи пізнього середньовіччя. Це, зокрема, підтверджує археолог Звіздецький, розробивши карту «Племінна територія древлян за археологічними ознаками».

Отже, наприкінці I тисячоліття н.е. древляни заселяли величезні лісові масиви поліської зони Дніпровського Правобережжя, виправдовуючи, таким чином, свою племінну назву, яка означала буквально - лісовики, лісові люди. У трьох випадках з чотирьох племінні межі Древлянської землі були зумовлені природними бар'єрами. На сході від сусідніх полян їх відокремлювала смуга сильно заболочених лісових масивів вздовж течії річки Здвиж. Так само визначався кордон на півночі, де древляни і дреговичі були відокремлені одне від одного смугою прип'ятських боліт. На півдні ареал древлянського розселення відповідав природному рубежу між двома природно - географічними зонами – Полісся і Лісостепу. Тут древляни не займали південніших просторів, оскільки існувала реальна загроза нападу з боку кочових племен. Лише на заході древлянські поселення стикалися, очевидно, з поселеннями волинян у межиріччі Случі та Горині. Перетинаючи межиріччя Уборті та Ствиги, далі на захід північний рубіж древлянської землі йшов у напрямку с. Глинне, де його й фіксує курганий могильник кінця I тисячоліття. На північ від нього археологічні пам'ятки зазначеного часу поки що невідомі. Але, враховуючи те, що і зараз у цьому районі розташований величезний заболочений масив з поодинокими населеними пунктами, можна припустити, що від Глинного кордон плавно повертав на південний захід, перетинаючи р. Льву децю нижче сучасного райцентру Рівненської області – смт. Рокитне.

Як бачимо, у географічному відношенні племінна територія древлян наприкінці I тис. н.е. охоплювала, головним чином, зону Українського Полісся на Дніпровському Правобережжі в межиріччі Горині, Случі, Тетерева і Дніпра. Слід відзначити, що з середини X ст. древляни втратили свою автономію та увійшли до складу Давньоруської держави. А проаналізувавши свідчення середньовічних візантійських, європейських і арабських істориків, географів і мандрівників,

можна зробити припущення, що саме мешканці лісової території від південного Повіслення до Дніпра (Українське Полісся) періоду з перших століть нашої ери заснували перші племінні союзи Славю, Артанію, Куявію. Це перші, хай і примітивні державні об'єднання, які стали основою створення Київської Русі.

Надалі історія древлян була тісно пов'язана з історією Київської Русі (X-XIII ст.). З часів Ярослава Мудрого (1016–1054) Древлянська земля входила до складу Київського князівства.

З підкорення Києва литовським князем Гедиміном (1324 рік) значна частина Руського князівства з древлянськими землями входить до Великого князівства литовського (Русько-Литовського князівства, XIV- XVI ст.), потім – Речі Посполитої (XVI-XVIII ст.) та Російської імперії (XVII- поч.. XX ст.).

Література:

1. Древланци — Вікіпедія <https://uk.wikipedia.org/wiki/Древланци>
2. Древланци: древланци та їхнє князівство, історія древлан - ПОЛІССЯ _ www.polissya.eu/2009/.../drevlyany-drevlyanc-knyaz-mal.html...
3. Літописні древланци та їх вплив на формування ... www.ovruch.info/litopysni-drevlyany-ta-jih-vplyv-na-formuvannia-...
4. Тайна Древланского княжества | ХайБей hainbei.hua/story/23005/
5. Tag Archives: древланци - древланци | Овруч, сторінки історії www.ovruch.info/tag/drevlyany/

В.Ф. Баранівський, В.В. Баранівський

Боротьба Овруцької шляхти за свої права в умовах Речі Посполитої та Російської імперії

Історія дворян (шляхти) тісно пов'язана з історією Київської Русі (X-XIII ст.), Великого князівства литовського (Русько-Литовського князівства, XIV- XVI ст.), Речі Посполитої (XVI-XVIII ст.) та Російської імперії (XVII- поч.. XX ст.) до складу яких входили древлянські землі. З часів Ярослава Мудрого (1016–1054) Древланщина входила до складу Київського князівства.

Історії дворян (шляхти) на теренах сучасної України присв'ячено чимало наукових досліджень та художніх творів. Спираючись на такі авторитетні джерела

як: Антонович В.Б. О содержании актов об околичной шляхте / Архив Юго-Западной России. – Ч.4. – Т.1. – К., 1867. – С. 1- 62; статтю Василя Тимошенка (*директор школи, м. Малин*) «У лещатах двоголавого орла (Овруцька околична шляхта в XIX – на початку XX ст.)» та інші джерела спробуємо вяснити історію дрібнопомісних дворян, або так званої околичної шляхти, котра в часи перебування в Російській імперії знаходилась на території Волинської губернії, але своїми коренями сягала в більш глибокі історичні часи.

Життєпис української шляхти-рицарів, досить схожа за своїм статусом до західноєвропейського рицарства, героїкою якого так пишуться країни Заходу. Українська шляхта-рицарі прославилася не лише мужнім протистоянням турецько-татарським набігам, що обезкровлювали країну, але і своєю багатовіковою боротьбою проти ополчення і окатоличення краю.

Саме з цієї дрібнопомісної околичної шляхти й походили мої діди та прадіди, як і багатьох інших древлянських родів з Овруччини, Коростеньщини, Малинщини тощо. Слід зазначити, що історія цих заслужених та вільнолюбних родів, що мала свої витoki ще з часів Київської Русі, або й раніше, потім в умовах перебування древлянських земель в підлеглих різним імперіям склалася доволі трагічно. Про це та інше й буде далі розповідь у цій статті.

Як зазначає наш земляк Василь Тимошенко, – 5 грудня 1838 р. волинський губернатор О. Маслов після ревізійної поїздки по краю направив рапорт царю про шляхту, про існування якої в столиці Російської імперії майже нічого не знали: не про чиншову шляхту, яка сплачує податок землевласнику, а про околичну, яка живе з обробітку власного клаптика землі. Цар пише на полях: «Строго вивчити», – і відразу ж, 19 січня 1839 р., міністр внутрішніх справ О. Строганов вимагає пояснень від київського генерал-губернатора.

О. Маслов доповідає, що на Волині є багато бідних шляхтичів, котрі, на відміну від інших, живуть цілими селами, які називаються околицями, і доповнює: «Сумно дивитися на цих людей, які не відрізняються від селян ні ментальністю, ні способом життя, не платять податків, не підлягають державній службі, користуючись дворянськими привілеями». За даними волинського

губернатора, довкола Овруча жило 32 родини Білошицьких з села Білошиців, 38 родин Болсуновських – довкола Болсунів, 33 родини Бехів – у Бехах, 27 Васьковичів – у Васьковичах, 58 Кобилінських – у Кобиліні. В одному з сіл, де нараховується понад тисячу душ, в усіх було однакове прізвище! Ці люди говорять по-малоросійськи, однак вони, незважаючи на бідність, живуть гідно й чисто, крім тих, що мешкають по лісах у «курних избах» [8].

Отже, дані про овруцьку околичну шляхту, якими володіла місцева царська адміністрація, були надто мізерними. І це не дивно. Справжнє вивчення цього феномену науковцями розпочалося пізніше. З середини XIX ст. різко активізувався український національний рух, що становив основу того явища, яке видатні українські історики М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич назвали українським відродженням.

Одним з осередків шляхти-рицарів Правобережжя (так званої околичної шляхти) була давня Овручина (Зауська волость Овруцького повіту, звідки і друга назва шляхти – зауська шляхта). Вона включала такі райони сучасної Житомирської області, як Овруцький, Коростенський, Народицький, Малинський, Лугинський, Олевський.

Перші шляхетські села у центральній частині Українського Полісся виникають у давньоруський період (XI – XIII ст.). Вже тоді тут існують Мелені (басейн Тетерева, р. Ірша), Білка, Дідковичі, Недашки (басейн Ужа), Сингаї, Бехи, Михайлівка, Васьковичі (басейн Прип'яті), Левковичі (Овруцький кряж, басейн р. Словечни і Норині). Упродовж XIV – XV ст. від Норині до Тетерева з'являються десятки нових родових гнізд, названих прізвищами їх засновників[1]. Крім зафіксованих В. Антоновичем, тут, очевидно, існували й інші.

Вчені в цілому сходяться на думці, що овруцька околична шляхта – це боярство XIV ст. (цим терміном позначався увесь спектр соціальних рівнів), віддані слуги останніх київських князів, які на нижчих ієрархічних щаблях вельми нагадували дружину колишнього Київського князівства, а переживши монгольську навалу, володіли на момент переходу під руку великого князя литовського більшою чи меншою земельною ділянкою. Київський князь

Володимир Ольгердович (1363 – 1394) розселив її в одному місці, виділивши землі, призначені під ординську службу. Зауські шляхтичі під час військових походів були зобов'язані ставити намети для київського воєводи, виконувати інші військові повинності.

Поступове оформлення правових основ Литовської держави, закріплене в двох законодавчих кодексах – Першому (1529 р.) і Другому (1566 р.) Литовському статутах, уточнило місце кожної людини в суспільстві. Воно визначалося не тільки давнім звичаєм, а й конкретним документом та параграфом «писаного права». Зауське боярство приклало чимало зусиль, щоб вибороти собі вигідне становище. У 1570 р. делегація зауських бояр відбула до Варшави до короля Сигізмунда-Августа й добилася від нього грамоти про підтвердження своїх прав і вольностей, дарованих їм раніше. Отже, у 2-ій половині XVI ст., на думку дослідника Н. Довнар-Запольського, остаточно оформився правовий статус зауських бояр як шляхтичів [6].

В середньовічних документах згадуються такі роди околичної шляхти: Баранівські, Бехи, Болсуновські, Білоцькі, Васьковські, Верповські, Волковські, Виговські, Гаєвські, Гошовські, Дідковські, Закусили, Каленські, Кобилінські, Кончаковські, Коркушки, Костошківські, Левківські, Макаревичі, Меленевські, Невмерицькі, Недашківські, Пашинські, Сингаївські, Толкачі, Ущановські, Ходаківські, Чопівські, Шваби. Менші за чисельністю були роди Бильських, Пашковських, Стемповських, Думінських, Духовських, Словенських, Змієвських, Корчевських, Чулаївських, Шишнаревичів, Пригарлінських, Скаржинських, Потопальських, Редичів, Ярмолинських та інші [1;8].

Уточнити становище цієї групи допомагає свідчення французького інженера Г. де Боплана, який наприкінці 1630 р. розпочав 17-літню службу польським королям на території України, склав перші мапи цього регіону та побудував укріплення для боротьби проти татар. Руанське видання його спостережень 1660 р. належить до найцінніших для ознайомлення з Україною: «Виятком становлять землі, належні Короні, де є окремі села, що належать королю і надаються ним боярам. Це особливий стан, нижчий за шляхту, але

вищий за городян, якому маєтки надає король. Нашадки бояр успадковують їх за умови виконання військової служби за власний кошт. Усякий раз на вимогу великого гетьмана вони повинні виконувати все, що їм накажуть, на користь держави. Серед цих людей, хоча і заможних, більшість є досить бідною» [3].

Яскрава сторінка історії околичної шляхти – її боротьба на захист православ'я, проти окатоличення жителів краю. Особливою гостроти ця проблема набула після приєднання Правобережної України до Польщі.

Місцевий крупний землевласник Ігнатій Єлець, який прийняв католицьку віру, подарував єзуїтам власний маєток у Ксаверові. Останні заснували тут свій колегіум і бурсу, прагнучи перетворити містечко на оплот католицизму на Овруччині. Польський король Владислав IV, на прохання І.Єльця, в 1634 р. навіть надав Ксаверову магдебурзьке право. Проте прагнення єзуїтів надовго закріпитися в Ксаверові виявилися марними. Овруцька околична шляхта очолила масові виступи місцевого населення проти них. Ця боротьба особливо посилилася в роки визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького і привела до того, що єзуїти почали втікати в Польщу і повернулись назад лише в 1678 р. Налякані народним гнівом, вони були змушені перенести свою колегію до Овруча. Однак і після цього шляхта не залишала єзуїтів у спокої. В січні 1681 р. єзуїтська ксаверівська колегія подала жалобу на дворян Дідківських про те, що вони, користуючись втечею єзуїтів, заволоділи ділянкою землі в селі Дідковичі, що належала колегії, і виловили рибу та бобрів в її озерах. Подібна жалоба надійшла від овруцької єзуїтської колегії на братів Скуратівських, яких звинувачували в тому, що шляхтичі відібрали у єзуїтів село Ягідне, а також заволоділи землями і угіддями та відмовилися заплатити їм борг в 1377 злотих. У 1717 р. овруцька єзуїтська колегія подала жалобу і на недашківську шляхту, яка витіснила єзуїтів з частини села Недашки. Шляхтичі розорили межові знаки єзуїтських земель, вирубали всі їх бортні дерева в лісах [8].

Центрами боротьби проти окатоличення стали православні храми та братства. За кошти овруцьких шляхтичів Левківських та Невмержицьких наприкінці XVI – на початку XVII ст. був заснований Левківський монастир. А

родина Скуратівських підтримувала тісні зв'язки з Луцьким братством, її представники входили до складу його керівництва.

Цілком закономірно, що овруцька околична шляхта стала активним учасником визвольних змагань українського народу. Іван Виговський (уродженець села Вигова) був одним з найближчих соратників Б. Хмельницького, займаючи посаду генерального писаря Війська Запорізького (1649 – 1657), а після його смерті сам став гетьманом України (1657 – 1659). Його рідні та двоюрідні брати також брали активну участь у національній революції 1648 – 1676 років. Брат Данило став бихівським полковником. Його дружиною була дочка Б. Хмельницького – Катерина. Костянтин Виговський спочатку знаходився у корогві з Адамом Киселем, а потім перейшов на бік повстанців, обіймав посади пінського й турівського полковника, генерального обозного, підскарбія «Великого князівства Руського», мужньо боровся з московітами за визволення Києва у 1658 р.. Двоюрідний брат І. Виговського – Федір – відзначився у завершальні роки національно-визвольної війни як дипломат (у 1655 р. коронні гетьмани послали його як свого представника до Чигириня, потім він був послом українського уряду в Москві, брав участь у прийнятті посольства царя Олексія І). Серед найближчого оточення Виговських були представники шляхетських родин Скуратівських, Яблонських, Статкевичів, Суходольських, Боглевських, Верещаків, Богушевичів, Ласок, Ольшанських, Пашинських, що покозачилися.

Польські магнати, які за сприяння польського короля отримали величезні земельні ділянки на Правобережжі, користуючись своєю майже необмеженою владою, почали цілеспрямований наступ на вільнолюбиву околичну шляхту. Вони всіляко прагнули обмежити права шляхти-рицарів, відібрати її землю, перетворивши їх на беззаконних слуг. Тому овруцькій околичній шляхті постійно доводилося відстоювати свій статус як збройним шляхом, так і в судах. Вже у 1605 – 1617 роках нею проведено серію судових процесів, які увиразнювали історію околичної шляхти і свідчили про неокресленість її статусу. Державець Овруцького замку Вишневецький, а згодом Павло Рутський намагалися примусити цих людей працювати в замкових маєтках і сплачувати десятину на

місцеву церкву. Незважаючи на привілеї, надані їм 1570 р., кнївський суд підтримав цю вимогу, однак після апеляції Коронний трибунал у Любліні визнав правоту скаржників: їх звільнили від виконання робіт, що вважалася за панщину, а засадою їхньої служби названо обов'язок брати участь у посполитому рушенні.

Однак польські магнати не відреклися від своїх планів підкорити околичну шляхту. Не добившись підтримки з боку судів, вони вдалися до застосування сили. Овруцький староста Франтишек Згурський не знайшов іншого засобу змусити цих людей виконувати нові повинності, як організувати справжні каральні експедиції, а наразившись на опір, почав палити домівки шляхтичів і кидати їх у полум'я, де, казав він, стане видно, чи вони справжні шляхтичі. Не менш жорстоким гонителем овруцької шляхти був Франтишек Потоцький. 8 лютого 1696 р. він зібрав всіх шляхтичів у селі Мошки для того, щоб примусити бути покірними. Однак польський магнат прорахувався. Він нашттовхнувся на активний збройний спротив шляхти. В ході сутички, яка зав'язалася між шляхтичами та військовим загonom Потоцького, останні були розбиті, і навіть Потоцький отримав кілька ударів. Боротьба продовжувалася багато років, але Потоцький і його наступники так і не змогли подолати опір шляхти, проте сильно підірвали її господарство. Польський історик Є. Єдліцький знайшов адресовану королю скаргу, складену від імені 24 родин овруцької шляхти у 1775 р.: «У багатьох із нас відібрали маєток, нажитий потом і кров'ю впродовж усього життя, інших зігнали з прадавніх земель і садиб, які з найдавніших часів передали нам у спадок предки; гірше того, в декого видерли шляхетський герб, заслужений кров'ю та мужністю наших предків, а ще частині перемінили на нестримну зневагу вільний статус на статус службовий». Ця скарга спрямована проти місцевого тогочасного старости Яна Стецького [1;8].

Завдяки освіті, здобутій у православних монастирях чи єзуїтських колегіях, певна частина представників овруцької околичної шляхти зуміла утвердитися в судочництві та адміністрації. Проте послаблена економічно, утискувана магнатами околична шляхта поступово втрачає свої провідні позиції. У XVIII ст. околичну шляхту ідентифікували, найімовірніше, як шляхту чиншову, або

службову. Її, як пише Н. Яковенко, наймали за неписаним чи більш-менш формалізованим контрактом як до казково багатих старостинських замків, отриманих за королівською дотацією, так і до маєтків князів, магнатів або її середньої шляхти. Переважна більшість її представників займалася землеробством, мало чим відрізняючись від селян. А наприкінці століття взагалі виникла загроза викоринення околичної шляхти як суспільного явища. І лише розпад Польщі і приєднання Правобережжя до Російської імперії (1793 рік) загальмувало цей процес [10].

Після приєднання Правобережжя до Російської імперії овруцька околична шляхта однією з перших переходить до православ'я. У 1839 р. настоятель церкви села Чоповичі Радомишльського повіту протоієрей Стефан Буткевич, будучи благочинним всіх уніатських церков Київської губернії, сам посприяв її поверненню у православну віру [1].

Жителі околичних сіл мало чим відрізнялися від селян. Вони, як уже вказувалося, займалися землеробством, дуже рідко використовуючи найману працю. За даними І. Фундукля, на початку 50-х років XIX ст. у Чоповичах серед Чопівських налічувалося 284 дворянина, 64 міщанина, 6 однодворців. У селі Скурати того ж повіту серед Скуратівських налічувалося 70 родин дворян. Ці люди жили зовсім не як дворяни і суттєво не відрізнялися від селян ні одягом, ні освітою [9].

Досліджуючи околичну шляхту, М. Грушевський підкреслював, що «околичний шляхтич стояв значно ближче до тубільної селянської маси, ніж справжніх польських дворян, сповнених визнанням своїх суверенних прав і привілеїв, своєї незмірної переваги над «хлопством», яку ми зазвичай уявляємо собі, кажучи про польську шляхту». Оскільки овруцька шляхта за своїм статусом була близькою до барської, то ці слова певною мірою можна віднести й до неї [4].

Однак існування малоземельної свободолюбної шляхти, яка, відповідно до чинного законодавства, набула статусу потомственного дворянства, аж ніяк не входило до планів російського царату. Тим паче, що російські чиновники не вельми замислювалися над тим, що серед шляхтичів чимало ополечених

наси́льницьким шляхом. Для них малоземельна і безземельна шляхта була як єдина група населення, з середовища якої рекрутувалися учасники польських повстань.

Політичний наступ на шляхту різко активізувався після придушення польського Листопадового повстання 1830 р. З цією метою 19 жовтня 1831 р. російський цар Микола I видав указ «О разборе шляхты в западных губерниях и об устройстве сего рода людей». Спеціальні повітові комісії, створені для перепису і для видання сімейних листів, за вказівками влади робили все можливе, щоб перевести частину зубожілих дворян в нові соціальні групи – однодворців та громадян, на яких поширювалися податки і рекрутська повинність. За підрахунками Д. Бовуа, протягом 1834 – 1839 років дворянські зібрання були змушені погодитися з декласацією 93139 представників шляхти. Нова широкомасштабна акція наступу на права дрібної польської та полонізованої шляхти розгорнулася під час перебування у 1840 – 1846 роках на посаді кївського генерал-губернатора Д.Бібікова. Його переконання збігалися з намірами Миколи I – створити за допомогою впорядкованого бюрократично-чиновницького апарату централізовану імперію. Аби виконати це завдання, на його думку, слід було подолати спротив шляхти. У січні 1840 р. головний адміністратор краю заснував Центральну ревізійну комісію для розгляду діяльності дворянських губернських зібрань, що, як він вважав, занадто повільно розглядала справи шляхти. За її рішенням було скасовано належність до дворянства 81 тис. шляхтичів, статус яких понижувався до рівня податного стану. Вже 1845 р. припинився розгляд справ, пов'язаних із доведенням права на дворянство, і всі шляхтичі, які не змогли цього зробити, переводилися у громадяни чи однодворці. Окремо укладалися списки тих, хто не зміг подати потрібних документів, але отримав право довести свій дворянський статус. Загалом під жорна декласації в цей час потрапило 160 тис. осіб бідної шляхти Правобережжя. Постраждала від політики Д. Бібікова і оvrуцька околична шляхта [2].

З 1 січня 1845 р. декласаційна діяльність від Центральної ревізійної комісії перейшла до Тимчасового Присутствія Герольдії й тривала ще майже два десятиліття. Весь цей період представники овруцької околичної шляхти прагнули законним способом відстояти свої права. Відповідно до чинного законодавства всі документи про відновлення дворянських прав направлялися до Герольдії російського Правительствующого Сенату. Саме цей орган мав право на остаточне рішення. Однак тягатися зі столичними чиновниками, які шукали якнайменшу заціпку, щоб повернути справу без позитивного рішення, було вкрай важко. Тому більше як на півстоліття околична шляхта була втягнута в безнадійну бюрократичну переписку з Герольдією на підтвердження своєї причетності до шляхетства. У 80-ті роки XIX ст. група чопівчан, серед них Іван Андрійович, Леонтій Герасимович та Іван Петрович Фещенко-Чопівські, з болем писали до Герольдії, що потратили великі суми коштів на збір документів про своє шляхетство, однак їх зусилля виявилися марними.

Не допомогли шляхтичам віднайдені ними документальні підтвердження того, що вони вели багатовікову боротьбу проти окатоличення краю, на захист православної віри. За основу належності до дворянства царські чиновники брали інші чинники, в першу чергу високий майновий стан. Відстояти у важкій, виснажливій боротьбі з польськими магнатами права і привілеї овруцької шляхти були відібрані царською бюрократичною системою [1; 8].

Герольдія затвердила право на потомственне дворянство лише за окремими, найбагатшими, представниками родин овруцької околичної шляхти. Зокрема, станом на 1913 р. у Вигові проживало 4,5 тис. осіб із прізвищем Виговський. Лише 14 з них, як значиться у «Списке земледельцев и арендаторов Вольнской губернии», мали земельні володіння понад 50 дес. Переважна ж більшість жителів Вигова та інших сіл, які населяла околична шляхта, були змушені перейти до стану однодворців та міщан. Їх позбавили дворянських привілеїв, залишили без права на середню та вищу освіту, вони стали платниками податків, підлягали рекрутському набору, зрештою, втрачали соціальні перспективи. Це ще більше погіршило їх соціально-економічне становище. До таких малоземельних

шляхтичів належали й Баранівські (Барановські), а тому під кінець XIX – початку XX століття в церковних метричних книгах Московського патріархату (який завжди вірно служив царському режиму) більшість з них записані як «міщани».

Після приходу до влади більшовиків бути дворянином стало не тільки невігідно, але й небезпечно для життя. Представники околичної шляхти мусили надовго забути про своє шляхетне походження. В пам'яті людській залишилися лише легенди про сховані старійшинами родів від більшовиків грамоти на дворянство. Збереглися обрядові звичаї кожного шляхетського роду – гордість сучасників за діяння їхніх героїчних предків.

Література:

1. Антонович В.Б. О содержании актов об околичной шляхте // Архив Юго-Западной России. – Ч.4. – Т.1. – К., 1867. – С. 1–62.
2. Бонца Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. – Львів, 2007.
3. Вовлян Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від хордонів Трансильванії разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990.
4. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. – Т. 5: Серія «Історичні студії та розвідки (1888 – 1896)». – Львів, 2003.
5. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 782. – Оп.1. – Спр. 13009.
6. Довнар-Запольский Н.В. Украинские староства в первой половине XVI в. – К., 1908.
7. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта кін. XVIII – першої пол. XIX ст. – Біла Церква, 2002.
8. Тимошенко В.І. «У лещатах двогливого орла (Овруцька околична шляхта в XIX – на початку XX ст.)» [Електронний ресурс] – Режим доступу : ovruch.info/leschatah...
9. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. – СПб., 1852. – С. 486
10. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. – Видання друге, переглянуте і виправлене. – К., 2008.
11. Antoni J. (A. Rolle) Dzieje szlachty okolicznej w Owrućkim powiecie // Biblioteka Warszawska, 1881. – Т. 2. – S. 19–39, 183, 352–367.
12. Rychlikowa I. Declasacja drobnej szlachty polskiej w Cesarstwie Rosyjskim. Spor o «Pulapke na szlachcie» Daniela Beauvois // Przegląd Historyczny. – 1988. – Т. 79. – Z. 1. – S. 121–147.

Д.В. Степовик

Мирополит Іларіон Огієнко – краєзнавець, патріот рідної Житомирщини

(Дивовижна історія недавно знайденого його рукопису «Містечко Брусилів та його околиці»)

Мова йде про одну з ранніх праць митрополита Української Православної Церкви в Канаді Іларіона (у світському стані – Івана) Огієнка. Невелика книжка, написана російською мовою 1913 року, призначалася спочатку як серія патріотичних статей для російськомовної таки газети «Радомишлянин». Тогож ж таки року, після публікації останнього нарису «Местечка Брусилова и его окрестностей», молодий Іван Огієнко (йому тоді було 31 рік) ладнає з усіх подач книжку, яка, на жаль, ніде не була тиражована. В одному-єдиному примірнику її виявив через сто років відомий Огієнкознавець доктор філологічних наук Микола Тимошик. На основі його розповіді про цей дивовижний пошук читач довідається про сердечну любов славетного архієрея, – ким би він не був на високих посадах і де б не мешкав, до свого рідного містечка Брусилова, всієї славної поліської Житомирщини.

Рукопис, про який йдеться, мовою оригіналу називається «Местечко Брусилость и его окестности».

Про що цей твір і чому був позначений міткою багатолітнього небуття?

Віднайдений професором Миколою Тимошиком архівний документ нагадує саморобну книгу. Обсяг - 90 аркушів цупкого сірого паперу. Посередині кожного з цих аркушів акуратно наклеєні вирізки набраного російською мовою в одну газетну колонку тексту, з підзаголовками. На широких полях - зроблені від руки численні виправлення, вставки, уточнення. До 21 -ї сторінки - червоним чорнилом, а далі - чорним. Загальний заголовок на першій сторінці також вирізаний із газети і набраний крупнішим шрифтом так: «М-ко Брусилость и его окрестности: Исторический очерк». Зверху на титулі й на обкладинці - прізвище автора, також наклеєне з газетної вирізки, - «И. И. Огієнко».

Усі підрадянські роки і аж до кінця 90-х років ХХ століття документ зберігався під номером 86901 у спецфондах наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка і в жодних бібліотечних каталогах ніколи не зазначався. Віднайдений він був Миколою Степановичем у час написання ним монографії, що мала назву «Голгофа Івана Огієнка», - про життєвий і творчий шлях колишнього професора

Київського університету, міністра освіти і віровизнань уряду УНР, першоієрарха Української Православної церкви в Канаді. З дозволу керівництва бібліотеки, з цього документа й було зроблено копію для подальшої редакційно-видавничої роботи.

Як потрапив до університетської книгозбірні цей безцінний документ, - встановити досі не вдалося. Як не вдалося з'ясувати, чиїми руками творилася книжка саморобка. Проте, знаючи ретельність Огієнка в систематизації своїх численних публікацій, можна з упевненістю припустити, що таку роботу виконував безпосередньо він сам. Численні вставки і виправлення на полях колонок вказують на почерк Огієнка. Безумовно, він мав твердий намір повернутися до свого рукопису-самоклейки й у виправленому та доповненому варіанті підготувати окреме книжкове видання.

На жаль, цього наміру не вдалося втілити. Доведений факт: до підготовленого для перевидання газетного варіанту «Містечка Брусилова...» автор більше ніколи не повертався. Саморобну книжечку-розклейку він уже не тримав у руках ні в ранзі міністра освіти та віровизнань, ні вранзі ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету. Інакше йому б вдалося вивезти свою працю принаймні до Львова, Тарнова чи Варшави, куди Доля занесла вигнанця з рідної землі після вимушеного полишення в результаті натиску більшовицьких військ восени 1921 року останньої української столиці. Не дочекавшись відповіді на свого листа до Києва з проханням зберегти його величезний архів у Кам'янці-Подільському та дати можливість працювати з ним, повернувшись до столиці, Огієнко змушений був покинути у травні 1926 року Україну назавжди.

Отож, ні про долю цього рукопису, ні про інші свої полишені архіви він, як особливий «ворог народу», більше ніде й ніколи не міг довідатися. Не згадував більше про цей твір ні в своїх численних «Денниках», ні в мемуарах «Мое життя», що пізніше були опубліковані за кордоном і в Україні. Цілком очевидно, що цей твір автор вважав втраченим назавжди.

Збирати матеріал до розлогого історичного нарису про свій рідний край Огієнко розпочав у досить непростий період свого життя. Закінчивши 1909 року з відзнакою університет Св. Володимира й одержавши рекомендацію самого професора В. Перетця щодо залишення його на кафедрі та призначення професорської стипендії (по сучасному - аспірантура), учорашній випускник-відмінник отримує... відмову ректора. Відмова була зроблена після надходження до університету листа з міністерства освіти як відповідь на донос на «патентованого українофіла і сепаратиста Огієнка», що надійшов від професора цього університету Т. Флорінського (пізніше - головного цензора Київського окремого цензурного комітету, лютого ненависника української мови, завдяки «старанням» якого не змогли побачити світ сотні україномовних книг і періодичних видань).

Саме цей епізод став приводом до виступу С. Єфремова на захист І. Огієнка в Московській газеті «Русское слово», що мав назву «Трагедія молодого ученого».

Це був чи не найдошкульніший удар долі на тому відрізку життя молодого Огієнка, коли невдачі й випробування сипалися, здавалося, безперестанку і звідусіль. Закцентуємо увагу на головних. У листопаді 1908 року помирає, виснажена працею і злиднями, мати (незадовго до цього в Брусилові доценту згорає їхня родинна хата – мати живе по чужих людях). Ще перед цим студент Огієнко був виключений з університету за несплату за навчання (через рік поновлюється, виборовши своїми знаннями Кирило-Мефодіївську стипендію розміром 25 рублів місячно). У квітні 1910 року влада закриває київську «Просвіту», активним співробітником якої був Іван Огієнко. У липні того ж року помирає півторарічний первісток — син Євген... Практично через місяць дружина Домініка народить другого сина - Анатолія. І саме в цей час власник квартири по вулиці Дорогожицькій, де молода сім'я за невисоку платню винаймала помешкання, фактично виставляє її за двері - платити вже було нічим. Відтак з немовлям і дружиною кращий випускник університету св. Володимира опиняється в селі Дзвонкове неподалік Мотовилівки, звідки щодня доїздить до Києва потягом в пошуках роботи...

Роботи в Києві не знайшлося. Повертається до Брусилова, куди й раніше приїздив на канікули та свята. Свою допитливість прагнув задовольнити частими поїздками околицями містечка. Безпосередні спілкування із ровесниками, старшими брусилівчанами, селянами довколишніх сіл все чіткіше й ясніше давали молодій, спраглий до правди, людині відповіді на запитання: хто ми такі, українці; що з нами сталося; хто в цьому винен; як шукати виходу із ситуації? Побачене, пережите, осмислене просилося на папір.

З посиленням наступу влади на все українське, що почалося незабаром після революції 1905 року і закриттям зокрема газет «Громадська думка», «Рада», збірника «Записки українського наукового товариства в Києві», з якими активно співпрацював Огієнко і як автор, і як коректор, друкуватися було ніде. Підказали старші колеги: якщо тексти писати російською й пропонувати урядовій газеті, є шанс не лише уникнути цензури й бути надрукованим, а ще й гонорар отримати. Так із своїм немалим рукописом Огієнко опинився в повітовому Радомишлі, що був найближчим до Брусилова. Отож, географічна «прив'язка подій і героїв» його оповідей цілковито накладалася на інтереси самої газети.

Публікація російською мовою історичного нарису Івана Огієнка «Містечко Брусилів та його околиці» розпочалася на сторінках повітової газети «Радомышлянинъ» наприкінці січня і тривала практично до грудневих чисел 1913 року. Всіх вийшло понад двадцять подач. Обсяг кожної різнився - від 80 до 300 рядків широкої газетної колонки. Наприкінці кожної подачі зазначалося прізвище автора - «И. И. Огієнко».

Як істинний учений, Огієнко ніколи не починав писати будь-який свій твір, не опрацювавши все те, що з цієї проблематики вже було сказано іншими авторами чи певною мірою стосувалося об'єкта дослідження. Не мало значення - готувалося це до друку в місцевій газеті чи в якомусь солідному видавництві. Ось і ця розвідка про рідне містечко, в драматичній історії якого відбилася історія не лише рідного краю, ай своєї держави, відзначається глибоким опертям автора на величезний масив ретельно опрацьованого джерельного матеріалу. Це, зокрема, і багатотомний «Архив Юго-Западной России», і «Акты Южной и Западной

России», і польська «Chronica», і різноманітні літописні збірники, і відома в усьому світі «Teraturgema» Афанасія Кальнофойського за 1633 рік, і «Slovník geograficzny krolewstwa Polskego», і праці В. Антоновича, М. Максимовича, О. Сфименко...

Легко, із невідомим зацікавленням, що наростає від розділу до розділу (а їх усіх - 28) читається цей твір. Від легенд про походження назви Брусилова автор, ретельно синтезуючи архівні матеріали, виокремлює яскраві сторінки з історії цього населеного пункту та його мешканців.

Купівля містечка Києво-Печерською лаврою, будівництво замку, характеристика та роль у його розбудові різних власників Брусилова (Бутовичів, Чацьких, Синельникових) татарське розорення, нове відновлення містечка, отримання Магдебурзького права, наслідки польського панування - ось фактично невідомі сторінки, які заговорили з-під пера досвідченого вже журналіста й дослідника-початківця в результаті ретельного опрацювання ним численних архівних документів, що й тепер залишаються малодоступними науковцям. Який слід залишили на теренах Брусилівщини і в долях простих людей події, що в різні історичні періоди охоплювали значні за обсягом українські території - відповіді на ці запитання читач віднайде, знайомлячись із розділами про Гайдамаччину, Коліївщину, декабристський рух, революції, різноманітні селянські бунти і рухи. Живі картинки праці, побуту та відпочинку трудолюбивих брусилівчан, результати таланту й розуму, зусиль їхніх рук і сердець постають із майстерно написаних розділів «Цехи в Брусиліві», «Торгівля в Брусиліві», «Ярмарки. Митні збори. Заробітки».

Особливу залюбленість своїм краєм, захоплення його непростю історією, його неповторними краєвидами автор відверто засвідчує, змальовуючи в окремих розділах околиці Брусилова, його кургани, а також річки (Тетерів, Здвиж з її притоками Помийник та Брусилівка), різноманітні залишки старовини (скажімо, давні, нерідко зруйновані, церковні споруди), легенди про брусилівські скарби. Знайшлося місце й оповідам про призабутих народних месників. Чого вартує, скажімо, маловідома оповідь про одного з таких, що прославився в часи

Коліївщини, - Івана Бондаренка, про якого в Грузькому, Бишові та Макарові й досі співають народних пісень.

Окремо виділені теми «Євреї і Брусилів», «Пожежі в Брусиліві та околицях».

Перед очима читача постають цікаві історичні факти й неповторні сторінки поступу таких поселень довкола Брусилова як Осівці, Кочерів, Карабачин, Водотії, Морозівка, Болячів, Дивин, Лазарівка, Дубрівка, Ковганівка, Хомутець, Солов'ївка, Романівка, Озеряни, Тиснівка. В історії кожного з них - краплинка історії всієї держави Україна, усього українського народу. Без знань про такі краплинки неповними будуть знання всієї української історії.

Друкування тексту книги на сторінках «Радомышлянина» викликало неабиякий інтерес читачього загалу, про що свідчать відгуки, опубліковані на сторінках цього часопису, а також листи, адресовані Огієнкові. В одному з них редактор «Радомышлянина» замовляв землякові-ученому написати таку ж книгу про місто Радомишль із зобов'язанням здійснити першодрук у газеті, як це було з книгою про Брусилів.

Сьогодні важко припустити, якою б насправді в остаточному варіанті була ця книга, якби автор мав змогу забрати з собою на еміграцію перший її варіант, опублікований на сторінках «Радомышлянина». Однак можна ствердити напевне, що до неї обов'язково потрапили б й ті публікації молодого журналіста, які систематично вмішувалися на сторінках таких українських газет як «Громадська думка» та «Рада». Чому? Бо всі вони стосуються брусилівської тематики - образки з життя селян, ремісників, їхні тривоги, надії і сподівання. Це власне і зробив упорядник, віднайшовши в підшивках цих газет усі журналістські публікації Огієнка й додавши їх до Книги окремими розділами. Назвемо лише заголовки цих розділів:

- «Зневажається рідний наш край»: Журналістика на сторінках газети «Громадська думка»;
- «Коли ще не забулося рідне село»: Публіцистика на сторінках газети «Рада»;

– «Не питай, чого в мене заплакані очі»: Художні твори на сторінках «Громадської Думки» і «Радио».

Є в цій, справді рідкісній за долею рукописних текстів, книзі ще один цінний розділ — «Духовні осередки Брусилова», поява якого стала можливою завдяки небайдужості працівників Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки. Йдеться про чотири науково-популярні розвідки краєзнавчої тематики, написані автором також сто років тому на основі опрацювання церковних книг, які він віднайшов у двох тодішніх храмах Брусилова, — «Брусилівське церковне братство», «Школи в місті Брусиліві», «Брусилівський братський шпиталь», «Брусилівська Свято-Воскресенська замкова церква».

Не маючи можливості опублікувати ці твори в Києві, автор надсилав їх наприкінці 1912 року в Катеринослав, де виходило друком, звичайно ж, російською мовою поважне наукове видання - «Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии». Саме в дев'ятому Томі цього багатотомного «Літопису» й були вміщені ці розвідки молодого вченого з Києва під рубрикою «Нариси культурного життя Старої Малоросії».

Досі ніхто з учених не вводив цих праць до наукового обігу. Ймовірно, тому, що сам автор ніде й ніколи на них не посилався. Причина - в недоступності першоджерела (навіть у головній книгозбірні України – бібліотеці ім. В. Вернадського катеринославських «Літописів» немає жодного примірника). Одним-єдиним примірником цього справді безцінного видання володіє згадана бібліотека в місті Дніпрі, керівництво якого люб'язно наддало упоряднику копії праць Огієнка.

Вже з перших публікацій у «Громадській думці», що підписані псевдонімом Івана Огієнка І. Рудька, «проглядаються» добрі творчі задатки журналіста-початківця: образність мови, дохідливість викладу, вміння сконцентрувати увагу читача на головному. А ще - любов і повага до тих, про кого писав. Саме остання обставина й спонукала його щоразу братися за перо: тематика таких дописів-повідомлень з Брусилова дедалі розширювалася.

Іван Огієнко був у числі тих співробітників «Громадської Думки», хто першим активно взявся за створення нового українськомовного друкованого органу, що постав відразу після закриття попереднього. Йдеться про «Раду», співробітництво з якою набуває не лише системного характеру за періодичністю вміщуваних на її шпальтах матеріалів, а й нової якості за жанровим діапазоном, проблематикою виступів.

Зазвичай, повертати борги рідному краю у тій чи іншій формі своєї діяльності людина прагне на схилі свого життя. Іван Огієнко, ніби відчуваючи майбутні круті віражі своїх життєвських доріг, які з роками все далі й далі відводитимуть його від рідних країв, поспішав це робити змолоду.

«Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю! Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив'язується він усією душею на ціле життя. А хто змушений буває відірватися від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, як про святість найбільшу. І багато людей, помираючи на чужині, просять покласти їм у Домовину бодай грудочку рідної землі з святої Батьківщини...»

Ці слова, вистраждані в душі за багато років поневірянь чужими країнами в ранзі політичного емігранта від гіркого усвідомлення неминучості «лишитися навіки з чужиною», автор написав більш ніж півстоліття тому у своїх своєрідних, записках-заповідях незадовго до своєї смерті.

Огієнко дуже любив свій Брусилів, його добрих і працьовитих мешканців. Особливо часто подумки повертався до свого рідного краю на схилі літ. Уявити тільки - десятки літ нічого не знати, нічого не чути про долю своїх рідних і близьких. Відходили в небуття брати і сестри, народжувалися на українській землі нові покоління Огієнків та литвинчуків, але довідатися бодай щось про них у вигнанця зрідної землі не було ні найменшої змоги.

Мешканцям Брусилова та його довколишніх сіл надзвичайно поталанило, що завдяки таланту, небайдужості великого земляка вони мають створену передусім на архівних матеріалах, цікаво й доступно написану історію свого краю

від найдавніших часів до періоду юності їхнього автора. Така історія винищує, виділяє це місто серед інших, які мають таку ж історію, але яку досі ніхто не спромігся осмислити й описати в окремому книжковому виданні.

І ще одна промовиста деталь, що засвідчує одну гірку закономірність, пов'язану зі спробами повернути українському читачеві всю творчу спадщину великого українця. Написаний сто років тому твір Огієнка був віднайдений невтомним дослідником життя і творчості митрополита Іларіона – професором Миколою Тимошиком. Для видання ж цього твору знайшовся ангел-охоронець. Ним виявився Президент Національного Олімпійського Комітету, олімпійський чемпіон, Герой України Сергій Бубка, зусиллями якого й уможливився вихід у світ ювілейного, п'ятнадцятого тому видавничого проекту «Запізніле вороття» накладом дві тисячі примірників. Сергій Назарович лише нещодавно віднайшов своє родове коріння по маминій лінії з прізвищем Огієнка і сьогодні з особливим зацікавленням пізнає спадщину свого великого родича.

... Огієнкознавці в Україні й західній українській діаспорі підраховали, що митрополит Іларіон за 90 прожитих років, /1882-1972/ написав близько тисячі публіцистичних, наукових, науково-популярних, історико-церковних та богословських праць. За всю історію християнської України жоден архієрей не може з ним зрівнятися ні по числу публікацій, ні по енциклопедичній широті його інтересів.

Слава Богу, що в чималій історії Огієнкознавства наприкінці XX і в усій першій чверті XXI століття ми маємо справді унікального дослідника Огієнка в усіх його іпостасях - це професор-працелюб Микола Степанович Тимошик. Частий гість у Канаді, зокрема, у Вінніпезі, він опрацював величезний архів Огієнка і видав у видавництві «Наша наука і культура» понад 20 томів маловідомих і невідомих творів Огієнка. Мало того, коли мова йде про книгу про Брусилів, то Микола Тимошик знайшов не лише її єдиний примірник, а й сам переклав її українською мовою і при фінансовій підтримці далекого родича митрополита славного С. Бубки видав її в серії "Запізніле вороття" 2012 року

двотисячним накладом на 336 сторінках. Справді, коли талант шукає таланту, - то знаходить його!

А.П. Томашевський

Результати та перспективи комплексного історико-археологічного дослідження феномену Овруцької околичної шляхти в Овруцькому проєкті

Стаття присвячена актуальним проблемам історико-археологічного вивчення феномену Овруцької околичної шляхти. Констатуються досягнуті результати, зокрема, - факти виявлення численних пам'яток X-XIII ст., безпосередньо пов'язаних з селами – родовими гніздами шляхти овруцької волості. Наголошується на необхідності розробки та реалізації комплексного міждисциплінарного проєкту по вивченню та збереженню цього унікального історико-культурного явища і його спадщини.

Ключові слова: Овруцька волость, Овруцька околична шляхта, Овруцький проєкт, археологічні пам'ятки, система заселення, В.Б.Антонович, антропологічна програма

Прошло десятиліття з моменту виходу нашої спеціальної статті, присвяченої вивченню Овруцької околичної шляхти (далі – ООШ) в Овруцькому проєкті. (Томашевський, 2008). За цей час стали ще більш очевидним значення цього унікального явища і ключові проблеми його спеціального дослідження.

Унікальність Овруцької околичної шляхти, крім інших чинників, визначається її набагато більш повною збереженістю до сьогодення у порівнянні з іншими Руськими шляхтами: Любецькою Чернігівською та Барською Подільською.

Серед численних проблем і питань, пов'язаних з ООШ, було, є зараз і стає все більш актуальним корінне питання і тасмниця походження цього явища. Суть, зміст та значення ключового питання ООШ можливо виразити дуже коротко: коли і хто? Обидва ці питання нерозривно пов'язані. **На даний момент існують дві альтернативні концепції походження Овруцької околичної шляхти.** Їх принципова відмінність полягає не стільки в етно-соціальній, скільки в хронологічній суті інтерпретацій даного феномену. **Перша** концепція вперше була сформована науковим першовідкривачем цієї проблематики – професором **В.Б.Антоновичем.** (Антонович, 1867). Він вважав Овруцьку околичну шляхту нащадками давньоруського населення, дружини і боярства, що служило давньоруським князям. Цю концепцію В.Б.Антоновича згодом підтримували М.І.

Теодорович, М.С. Грушевський та інші дослідники. Другу концепцію сформулювала проф. Н.Яковенко (Яковенко, 1994), яка вважає Овруцьку околицю шляхту **приведеними Литвою татарами**. Відзначаючи певні антропологічні й іменні східні риси представників деяких родів (Беги, Бовсуни, Левківські, інш.) проф. Яковенко **не розрізняє татар від тюрків**, наприклад половців (Кончаківські - ніяк не татари)*. Втім існують і Шваби, Закусилі, Товкачі, Речичі, Лучичі та інші. Дискусія про аргументацію відповідних концепцій вимагає ґрунтовних, системних наукових порівнянь і спеціальної організації джерельної бази. Стосовно сутності різниці цих концепцій ми хотіли б ще раз спеціально підкреслити, що це питання **не стільки етнічне, скільки хронологічне. Тобто, це явище розпочалося або в 12-13 ст. або в к. 14-15 ст.** Ця альтернатива визначає загальнонаукове значення ООШ: чи могли і чи дійсно збереглися популяції людей давньоруської доби. Чи це їх нащадки, хай і трансформовані, мешкають сьогодні у відповідних селах. Доказовий перехід збереженої людності з давньоруської доби в ранню українську історію важко переоцінити. Соціальні і антропологічні трансформації цих популяцій також представляють винятковий науковий та культурний інтерес.

Яке значення **археології** у вирішенні ключових проблем? Ми вже зазначали раніше, що вважаємо результати історико-археологічних досліджень практично незаперечним джерелом інформації, на відміну від збережених письмових джерел, які фактично починають фрагментарно висвітлювати історію ООШ з другої половини XV ст. Появу поселень ООШ можуть дозволити виявити і вивчити лише археологічні джерела зі складною і непрямолінійною специфікою відображення дійсності історичного процесу.

Історико-археологічне обстеження: результати, проблеми і перспективи на поточний момент.

* Не маємо тут достатньо місця для розгортання ширшої дискусії по всіх важливих питаннях етнічності ООШ. Крім наведених вже у 2008 р. позицій хотіли б спеціально зазначити, що в актових джерелах 16 і 17 ст. татари на службі в литовсько-руській державі виглядають дуже самобутньо, зберігаючи у своїх іменах, прізвищах і побуті яскраві виразні ознаки монгольської ідентичності. (Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Т. XXXI. Акты о литовских татарах. Вильна, 1906, 628с.) Це яскраво дисонує з іменами представників ООШ, їх війовничим православ'ям, руською мовою і вірою, обрадами, реліктовими ремеслами, етнокультурною, тощо.

Всього для 39 позицій з переліку прізвищ ООШ В.Б.Антоновича Овруцькою експедицією ІА НАНУ ідентифіковані давньоруські археологічні пам'ятки біля 44 населених пунктів (НП) Овруцької волості. Всього з гніздами ООШ може бути асоційовано 88 виявлених і зафіксованих давньоруських археологічних пам'яток Х-ХІІІ ст. Практично в усіх випадках фіксуються цілі комплекси давньоруських пам'яток біля гнізд Овруцької околичної шляхти – курганных могильників та поселень, в декількох місцях – зразу кількох поселень.

Давньоруські пам'ятки поки що не знайдені в 6 НП ООШ: Вигов, Дідковичі, Думинське, Костюшки (В.Фосня), Мелені, Скурати. З них, - епізодичні розвідки були проведені лише у 2-х НП: Вигові і Дідковичах. Решта 4 взагалі не відвідувалася. Дуже слабка розвіданість ще 5 НП ООШ: Мошки Малі і Великі, Ходаки, Чоповичі, Білка на Ужі.

Спеціальна розвідка гнізд Овруцької околичної шляхти було і залишається технічно і методично найбільш складним в порівнянні з іншими регіонами Овруцької волості. Це пояснюється дуже потужним і тривалим антропогенним перетворенням власне селитебних зон сучасних сіл Овруцької околичної шляхти і їх навколишніх прилеглих угідь. Також не можна не сказати про дуже складну орографію і щільну планувальну структуру цих сучасних сіл. Це означало необхідність обстеження не тільки доступних польових ділянок навколо сіл, але й здійснення поетапних сезонних оглядів присадибних ділянок і городів мешканців сіл. Зйомка топопланів поселень, встановлення меж поширення та потужності відповідних культурних шарів пам'яток, інші неодмінні процедури фіксації необхідного набору інформації за таких умов супроводжувалися багатьма практичними труднощами. В ході багаторазових археологічних обстежень території сіл – родових гнізд Овруцької околичної шляхти перевірялася будь-яка інформація, навіть непевні натяки, на існування вже відомих поселень, місцезнаходжень та могильників і проводився цілеспрямований пошук потенційно прогнозованих нових археологічних пам'яток. На жаль, на даний момент наші історико-археологічні розвідки на Овруцькому краї довелось припинити через припинення навіть мізерного фінансування всіх відповідних

програм обласною владою. Незакінчені обстеження потребують свого обов'язкового продовження і логічного завершення.

Населені пункти Овруцької околичної шляхти в системі заселення давньоруської та середньовічної Овруцької волості

Суміщення отриманої карти давньоруських археологічних пам'яток і картографованих родових гнізд Овруцької околичної шляхти дозволило зробити цікаві і важливі спостереження. В основі фактично всіх реально і ґрунтовно обстежених нами на сьогодні існуючих поселень - родових гнізд Овруцької околичної шляхти знайдені давньоруські пам'ятки. Це означає, що ці населені пункти були частиною давньоруської системи заселення. Отже, перед нами імовірно, явище поступальної спадковості (практично - до сьогодення), певної частки давньоруської людності, розташованої у відповідних вузлах тодішньої системи заселення. Родові гнізда Овруцької околичної шляхти, як населені пункти давньоруської Овруцької волості виникають в серцевині і по краях ареалів традиційної концентрації гнізд ранньослов'янських пам'яток і опорних пунктів кінця IX – 1-ої половини X в. Древлянського племінного союзу. Таким чином, визначається провідні функції цих поселень майбутньої Овруцької околичної шляхти – контроль над підкоренням древлянським населенням в регіоні Іскоростеня. Гнізда ООШ огортають також мережею воїнських поселень власне Овруч, знаходяться на ключових шляхах Овруцького кряжу і контролюють його західні краї на Совечанщині, де раніше князями були розселені переселенці-балти, а згодом, в XIVст. утворилися перші анклавні Великого Князівства Литовського (волості Каменецька, Волевська, Уборська). (рис. 1). Карта гнізд Овруцької околичної шляхти на тлі сучасної карти території Овруцької волості з нанесеними на неї виявленими пам'яткам давньоруської доби підказує ще одне, теж “службове” пояснення конкретної географії розміщення окремих гнізд Овруцької околичної шляхти. Ці осередки одержавлення і провідники волі великокнязівської кнївської адміністрації розташовані вздовж ключових комунікацій з Києва до Овруча.

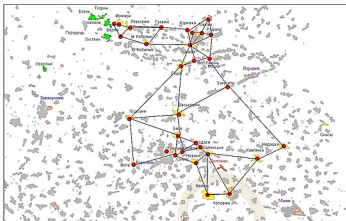

Рис. 1. Умовний схематичний граф взаємозв'язків НП ООШ на тлі сучасної системи заселення Овруцької волості.

Комунікаційна функція на вісі з Київ - Овруч підтверджується численними даними про пуніж і ординських слуг. На відміну від багатьох інших населених пунктів регіону Овруцької волості давньоруського, середньовічного, модерного часу та сучасності родові гнізда і осередки ООШ не зникли і не деградували в своїй людності і статусі.

Можливо припустити, що тут ми маємо справу з реліктом давньоруської доби, коли давня службова орієнтація на всемогутній столичний Київ продовжувалася по інерції, традиції і в силу вже дуже давно сформованої історичної географії розселення в часи середньовіччя. Опосередковано, це також свідчить на користь саме давньоруського часу походження Овруцької околичної шляхти.

Хронологія більшості з добре вивчених археологічних пам'яток і відповідних населених пунктів охоплює X-XIII ст. і всю подальшу колонку періоду пізнього середньовіччя.

На рівні окремих конкретних населених пунктів – родових гнізд Овруцької околичної шляхти ми спостерігаємо на Овруцькому кражі майже

повсюдне зміщення первинного давньоруського поселення з прируслових річкових схилів або похилих надзаплавних терас вверх на горбисті, сильно розчленовані лесові вододіли. Це означає, що пройшла суттєва трансформація самого способу заселення, змінився тип топографічного положення поселень і стався перехід від безпосереднього прирічкового або при-струмкового побутового водопостачання до колодезяного живлення. Орієнтовний час цього явища можливо визначити в межах кінця XIII – XIV – XV ст.

Повертаючись до значення археологічної програми, скажемо що отримані в її межах матеріали дозволили провести просторово – динамічне порівняння давньоруської та середньовічної систем заселення. Виявилось суміщення давньоруських населених пунктів та гнізд Овруцької околичної шляхти. На мікро географічному рівні фіксується територіально-топографічне зміщення середньовічних селищ по відношенню до первинних гнізд X-XIII ст. Спостерігаємо збереження та просторово – хронологічну динаміку ядер заселення овруцької волості і поступальний розвиток основних системо-утворюючих чинників протягом тисячоліття. Зони заселення давньоруської і наступної середньовічної Овруцької волості (і повіту) просторово суміщаються і генетично переростають одна в одну.

Важливість спеціальних досліджень діаспори ООШ і їх можливі варіанти ми вже зазначали в 2008 році. З усіх варіантів, від ближніх сіл Овруцької волості до всесвітньої найбільший науковий інтерес становить власне це Околишне розселення по селах і містечках Овруцької волості.

Антропологічна програма

За роки, що минули з моменту нашої першої публікації необхідність і актуальність проведення розгорнутого комплексного антропологічного дослідження ООШ зростає на порядок. Мова йде про комплексні краніологічні, одонтологічні (зуби, кров, сірка), палепатологічні дослідження, про визначення основних антропологічних типів. Ключовою ланкою є проведення розгорнутого вивчення ДНК як сучасних представників кланів ООШ, так і викопних кісткових матеріалів, професійно здобутих в ході здійснення цільових розкопок відповідних

археологічних могильників давньоруської доби. Реалізація цієї, давно розробленої нами, програми дозволить не тільки встановити і з'ясувати ступінь зв'язків і спорідненості між сучасними, а також, - давніми мешканцями НП ООШ, але й може надати ексклюзивні знання про ДНК хронологію утворення тих чи інших генетичних і генеалогічних розгалужень популяцій ООШ.

Потрібне фахове порівняння антропологічних і ДНК показників всередині кланів – прізвищ, між можливо генеалогічно спорідненими кланами, в цілому, - всередині спільноти ООШ. Важливо отримати порівняльні співвідношення між ООШ і іншими групами давньоруського і сучасного населення Овруцької волості. Детальна схема таких порівнянь і засади методики викладені нами в ще в статті 2008 року.

Ще і ще раз мусимо наголосити, що феномен Овруцької околичної шляхти настільки цікавий та унікальний, що для його дослідження **потрібен спеціальний комплексний дослідницький і просвітницький проект.**

Проект передбачає проведення найширших і всебічних досліджень явища ООШ. Мова йде про археологічні, історичні, генеалогічні, сфрагістичні, соціо-демографічні, антропологічні дослідження. Свого спеціального вивчення потребує унікальна місцева Руська мовна традиція, мікро-діалектні відмінності, лінгвістичні особливості, локальна топонімія і гідронімія. Етнологія, етнокультура, побутова, господарська і обрядова культура, унікальні ремесла і виробництва (напр. килимкарство), фольклор, усна народна традиція, місцеві легенди і перекази, – все це має вивчатися, фіксуватися, оброблятися і аналізуватися і накопичуватися в межах єдиного проекту. Спеціальних досліджень потребує історична топографія і планіграфія поселень ООШ, архітектурно-конструктивні особливості, варіанти систем заселення, географія і екологічні умови місць помешкання, традиції освоєння навколишніх територій та господарського природокористування.

Для початку діяльності по конкретному втіленню такого грандіозного завдання нам видається необхідним **утворити робочу групу із зацікавлених спеціалістів** археологів, істориків, етнологів, антропологів, генетиків, лінгвістів,

сфрагістів, краєзнавців, вчителів, включаючи, в тому числі, організаційне ядро з впливових членів земляцтва і посадовців області.

Одним з результатів виконання такого комплексного проекту могла б стати підготовка та в подальшому практична реалізація енциклопедичного видання, точніше серії матеріалів «Руська шляхта» овруцької волості.

Ще в 2010 році ми запропонували тодішньому очільнику Овруцької РДА М.Г.Левківському план і програму підготовки до Сейму - з'їзду представників громад ООШ. На жаль, ця ідея так і залишилася не реалізованою. Одним із завдань такого представницького зібрання ми вважали виявлення зацікавлених і інтелектуально підготованих делегатів громад ООШ, здатних підтримати і організаційно сприяти проведенню науково-практичних програм комплексного проекту, про який ми вже сказали вище. Звісно, така організаційна робота мала проходити у тісному контакті і співпраці з діячими земляцтвами і можливого майбутнього братства ООШ.

Тут важливо підкреслити, що не тільки козацтво, а на Поліссі і не стільки, є домінуючими силами середньовічної та модерної історії України і регіону. Спільнота ООШ завжди були не тільки шляхетною в усіх сенсах цього слова, але й осередком культури і вогнищем освіченості в регіоні. Так є по суті й зараз. Виходячи з цієї констатації, ми вважаємо, що чи не найважливішим завданням і місією ООШ є взяти під свій патронат і охорону давні пам'ятки та пам'ятні місця, історичні ландшафти у безпосередньому контакті з місцевою та територіальною владою. Сприяти і всіляко тиснути на посадовців регіону і області з метою офіційного взяття на облік місцевих об'єктів історико-археологічної та культурної спадщини. Є потреба впорядкування місцевостей і пам'яток під науково-методичним керівництвом відповідних вчених фахівців. ООШ має і може сприяти створенню новітнього музею ОВ і регіональних осередків, боротьбу за який ми ведемо вже більше 25 років.

Необхідним є визначення історико-археологічних і палеоприродних пам'яток всіх видів в околицях кожного з родових гнізд ООШ. Це є передумовою для забезпечення умов для збереження кожної першо-початкової пам'ятки –

первинного гнізда і осередка шляхти. Ці безцінні об'єкти необхідно постійно і дієво оберігати від мародерів-копачів. Якщо у місцевого люду є мотивований інтерес до своїх давніх пам'яток і розуміння їх важливості, тоді є шанс виконання головного сьогодні завдання – збереження своєї власної унікальної спадщини для себе, своїх дітей і всіх нащадків.

Окремі завдання і проблеми.

Існує низка питань, від успішного вирішення яких залежить формування правильних завдань в інших наукових напрямках проекту комплексного вивчення ООШ. Зокрема потрібне науково вірогідне уточнення переліку населених пунктів Овруцької волості є первинними родовими, а які - місцями розселення локальної діаспори. Потрібен повний сучасний реєстр родів ООШ із врахуванням розгалуження родів і утворення нових прізвищ. Необхідним є фаховий історико-генеалогічний аналіз наявних місцевих уяв і легенд про інші прізвища поза цими списками В.Б.Антоновича. окремого розв'язання потребує проблема імовірної локалізації колишніх місць перебування представників зниклих родів і відповідних населених пунктів. (напр. - Булгаки — Білявські та інші). Дуже потрібне було б історико-археологічна розвідка Велавська у Білорусі. Дуже цікавим і перспективним є вивчення родоводів та поселень найдавніших селянських родів (Дуби, Гриби, Гримашевичі, Кушнірчуки та інші.).

Матеріальна культура мешканців населених пунктів ООШ давньоруської і середньовічної доби має вивчатися комплексно у координації між археологами і етнологами. Тут особливо перспективним є пошук таких рис пізньосередньовічної матеріальної культури, які могли виникнути та розвиватися в князівську добу Х-ХІІІст.

З точки зору просвітницької діяльності і виховання у спільнотах ООШ поваги до своєї історико-культурної спадщини та її пам'яток було б доцільно розробити спеціальні інформаційно-дидактичні матеріали для поширення їх у відповідних школах регіону.

Література:

1. Томашевський А.П. Середньовічна Овруцька волость і феномен Овруцької околицної шляхти // Наукові записки з української історії. Вип. 20. Переяслав-Хмельницький, 2008, С. 466-489.
2. Антонович В.Б. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-западной России // Архив Юго-Западной России. - Ч. 4. - Т. 1. - К., 1867. - 460 с.
3. Яковенко Н. Україна аристократична (Бояри шляхта із Заушшя). Серія «Історія України в прозових творах та документах», збірник «На Переломі», Україна, 1994.

ШЛЯХЕТСТВО НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Н.О. Білоус

Шляхта Овруцького повіту за даними книги «Кверенд з київських городських і земських книг 1570-1646 рр.»

Книга «Кверенд...» – історична пам'ятка, яка містить унікальну інформацію про склад збереженого між пожежами 1651 та 1811 рр. актового матеріалу Київського воеводства за польської доби. Це – рукопис обсягом 418 аркушів, написаний старопольською мовою, що складається з 6340 реєстрів, під назвою: «*Xiąg ziemskich i grodzkich Kijowskich w Kijowskim magistracie znajdujących się, zacząwszy od roku 1571 aż do roku 1646 z datą i essencją wypisana kwerenda*». Книга «кверенд» складена наприкінці XVIII ст. київськими канцеляристами, нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського НАНУ. Цю пам'ятку детально описала Н.М. Яковенко в окремій статті ще в 1990 р.* Оскільки цей конволют не опублікований і майже не доступний дослідникам, його матеріали мало використовувалися. Він містить інформацію про цінний актовий матеріал (у вигляді реєстрів), що стосується повсякдення шляхти, її конфліктів через розподіл майна і нерухомості, шлюбних зв'язків, шляхетських наїздів, пограбувань тощо.

* Яковенко Н.М. До питання про реконструкцію складу київських судово-адміністративних архівів кінця XVI – першої половини XVII ст. // Архіви України. – Київ, 1990. – № 5. – С. 18-25.

Спершу варто бодай коротко окреслити специфіку розвитку Овруцького регіону за польської доби. У Київському воєводстві було зосереджено основну масу королівщин, де на рівні з господарськими зем'янами мешкало чимало зем'ян-ленників. Особливо багато їх було в Овруцькому повіті. У цьому регіоні виразніше, ніж у будь-якому іншому, відбувався наступ старостинської адміністрації на дрібне боярство. Тому однією з найяскравіших сторінок боротьби місцевих бояр за права були суперечки про юрисдикцію, тобто судову, адміністративну та військове підпорядкування не місцевим замковим намісникам і старостам, а київським воєводам, що для дрібного боярства означало рівність з панами та можливість отримати належний обсяг шляхетських привілеїв*. Особливо гостре протистояння малозаможної шляхти владі старост проявилось у Зауській волості – серед зем'ян Заушшя, розселених довкола річки Уші (суч. р. Уж). Ці конфлікти детально описані у нарисах Володимира Антоновича† і Антонія Юзефа Ролле‡. Такої гострої конфронтації зі старостами мабуть не було в жодному іншому регіоні тодішньої Речі Посполитої. Матеріали книги «Кверенд» теж додають про це інформації. Так, наприклад зафіксовані згадки про утиски старостами родини Бехів. У 1619 р. король Зигмунт III наказав овруцькому старості повернути цій родині село Бехи з млинами і ґрунтами на р. Уші. 3 жовтня 1619 р. до київської земської книги про це був вписаний акт§. Від початку XVII ст. овруцькі старости чинили кривди боярам Закусилам. Зокрема в 1604 р. староста Абрам Мишка-Варковський наслав своїх слуг, які побили їхніх підданих, пограбували збіжжя і різні рухомі речі**. В 1609 р. брати Закусили судилися з овруцьким старостою Михайлом Вишневецьким перед Люблінським

* Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Вид. друге. – Київ, 2008. – С. 245.

† Антонович В.Б. Содержание актов об околичной шляхте // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1867. – Ч. 4. – Т. 1. – С. 1-62.

‡ Antoni J. Dzieje szlachty okolicznej w owraccim powiecie // Biblioteka Warszawska, 1881. – Т. 2. – С. 19-39, 183-200, 352-367; Rolle J. Szkice i opowiadania. Serja 4. – Warszawa, 1884. – Т. 1; Dr Antoni J. (Rolle). Z przeszłości Polesia kijowskiego. Opowiadanie historyczne // tegoż. Opowiadania. Serja 4. – Т. 2. – Warszawa, 1884.

§ НБУВ. – IP. Ф. 1, снр. 4104. – Ч. 1. – № 3033.

** Źródła Dziejowe. T. XXI. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. X. Ziemia Ruskie. Ukraina / Opisane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa, 1894. – S. 465.

трибуналом⁷. У 1622 р. Іван Закусило від імені інших братів подав скаргу на старосту про те, що той і далі змушував їх до виконання повинностей на замок, не зважаючи на те, що вони отримали від короля Зигмунта III декрети про підтвердження шляхетства⁸. В 1611 р. староста Михайло Вишневецький відібрав частину ґрунтів бояр Коркошків і приєднав до староства, однак був змушений повернути згідно з декретом суду⁹.

Характерною рисою овруцької шляхти була щільність зв'язків, зіперта на відчутті єдиного родового клану. Ті кілька осіб, котрі вперше тут осіли ще за князя Володимира Ольгердовича в XIV ст., ймовірно походили з одного клану. Як відомо, кожен з бояр на ім'я Болсун, Булгак, Коркошка, Ущан дали продовження кільком родовим гілкам⁹.

Суто поліська специфіка замкнутого побуту сприяла тіснішому згуртуванню бояр Овруччини, однак, це не означало, що в цьому регіоні панували мир і злагода: тут як і скрізь, траплялися бійки, крадіжки, наїзди, родинні конфлікти, особливо через поділ спадщини. Для малозаможної і малоземельної овруцької шляхти проблеми, пов'язані з землеволодінням і загалом з нерухомістю, мали важливе значення.

За нашими спостереженнями, у першій половині XVII ст. Овруцький регіон не був таким статичним як у попередні століття. Кожен зі згаданих родів за допомогою шлюбних зв'язків поступово розширювався за рахунок нового боярства та прибулих шляхтичів, які отримували вислуги на пустовщинах цього регіону, або шляхом купівлі-продажу придбали маєтки. У XVII ст. сюди переселялись деякі більш заможні шляхетські родини з Київського повіту. Серед них були, наприклад, Дідковичі-Трипольські. В Овруцькому повіті їм належали село Богданівщина над р. Норинь, куплене у 1578 р. у Івана Сингура, села Блисковщина і Ноздрище над р. Норинь, куплені у 1582 р. у Юрія Бокія, а також

⁷ Там само. – С. 159.

⁸ *Źródła Dziejowe. T. V. Lustracje książęsczym ziem polskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wydal A. Jablonski. – Warszawa, 1877. – S. 121.*

⁹ Архив Юго-Западной России. – Киев, 1890. – Ч. 7. – Т. 2. – С. 419; *Bobinski W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. – Warszawa, 2000. – S. 419.*

⁹ *Яковенко Н.М. Українська шляхта... – С. 251.*

двір в Овручі^{*}. Наприкінці XVI – поч. XVII ст. вони зазнавали постійних нападів на свою Трипільську волость у Київському повіті з боку могутніх сусідів – князів Острозьких, які ще й підбурювали до цього запорозьких козаків. У 1612 р. усі власники Трипільської волості скаржилися на князя Януша Острозького, краківського каштеляна, за гвалтовний наїзд на їх маєтності і згін підданих до своїх маєтків[†]. Власники Трипілля не змогли надалі конкурувати з князями Острозькими і впоратися з нападами козаків, які завдавали їм значних збитків. Насадки Федора, Гапона і Ждана Трипільських поділили спільну спадщину і змушені були продавати її по частинах: у 1627 р. закрочимському каштелянові Анджею Зборовському, в 1637 р. – київському підстолю Максиміліану Бжозовському[‡]. Вони назавжди переїхали до своїх маєтків в Овруцькому повіті, де у 1630–40-х роках їм належали кілька сіл: Клочки, Чиколовичі, Коцовщина, Дорогинь, Богданівщина, Збранковщина та ряд інших[§].

Загалом, за моїми підрахунками, книга «кверенд» містить дані про п'ять десятків шляхетських родин, які проживали в Овруцькому повіті. Через обмежений формат публікації нижче наводимо довідки тільки про кілька родин:

БАГРИНОВСЬКІ

Мало знаний овруцький рід Багриновських, які населяли село Багриновці. Олександр Яблонівський не згадав про це село на своїй мапі Овруцького повіту в Історичному атласі. Найраніша згадка про представників цього роду в книзі «кверенд» припадає на 1633 рік: 20 січня Юзеф Багриновський відписав свою частину ґрунтів у цьому селі київському підвоєводи Івану Ліплянському та його насадкам; те саме зробили через два дні Омелян і Федір Багриновські. У 1636 р. вони судилися з Михайлом Багриновським, який відібрав неподілені ґрунти і урочище Таковище. Далі вони готові були судитися з Юрієм Немиричем, подавши на нього протестацію до суду через те, що він не хотів дотримуватися насипаних копцями границь поміж Багриновськими, Новаковськими і

^{*} НБУВ. – IP. Ф. 1, спр. 4104, ч. 1, № 3534, 3536, 3551, 3595, 3603, 3636.

[†] НБУВ. – IP. Ф. 1, спр. 4104, ч. 1, № 94; ч. II, № 45.

[‡] *Rulikowski E. Trypol // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1892. – Т. XII. – S. 535.

[§] НБУВ. – IP. Ф. 1, спр. 4104, ч. 1, № 441, 3636 та ін.

Зубовськими ґрунтами. У 1640-х роках згадуються вже їхні нащадки. 25 квітня 1644 р. Марина Скуратівна, дружина Юрія Виговського, поскаржилася на Стефана, Ігната, Андрія і Мар'яна Багриновських, які вчинили напад і пограбування у селі Скурати. 23 серпня того ж року вона подала позов на Стефана, який без її відома викупив у її чоловіка належну їй третину у Скуратах. Другий позов вона подала на свого чоловіка, який підступно продав її частину. 29 серпня Стефан Багриновський подав зустрічний позов про невизнання запису на цю частину. У березні 1646 р. Михайло Багриновський перекупив у Миколая Котьюжинського частину Виговського ґрунту з двором, ділянкою, броварем, купленого від Лазаря Виговського, розташованої по одній стороні річки Могильної, що межувала з ґрунтами Федоровичів-Виговських.

БАРАНОВСЬКІ

Баранівщина знаходилася по сусідству з Багринівцями, в 59 км від Овруча.

Про рід Барановських у книзі «кверенд» збереглося небагато інформації. Вперше пан Барановський згадується у 1619 р.: 2 вересня, а потім 2 жовтня він дав якусь пленіпотенцію (лист-уповноваження) пану Андрію Козловському. 17 серпня 1644 р. Лаврин Барановський у м-ку Ловків подав позов на Михайла Стрибиля, який йому завинив 550 злотих. 19 серпня 1644 р. Петро Кучборський подав позов у Радомишлі на київського митрополита, який уповноважив Яна Негребецького, Адама Барановського і Зенона Боруховського шукати якісь записи у житомирських замкових книгах. 28 лютого 1646 р. пан Барановський склав позов у селі Болсунові на овруцьких бояр, які за наказом овруцького старости привласнили гроші на виробництво поташу. 16 серпня 1646 р. Семен Барановський судився з Юрієм Коркошкою, за наказом якого побили його підданого в селі Бريدки, який їхав з села Мартиновичі. 13 серпня 1646 р. Семен Барановський подав позов на Тимофія і Самійла Коркошків про побиття у селі Піщаниця. 23 серпня той же Семен Барановський подав позов на тих же Тимофія Коркошку і його сина Самійла за напад на дорозі поміж селом Бريدки і слободою Христинівка в лісі, не доїжджаючи річки Меловки.

БЕХИ

Село Бехи розташоване в 35 від Овруча, на лівому березі Уші. Родина Бехів перебувала у конфронтації з овруцькими старостами, про що вже згадувалося. Занотовані і родинні конфлікти: 23 жовтня 1636 р. датується апеляція Абрама Стефановича Беха на братів Павла, Федора і Мину Беха у справі про відібрання після їх батька і діда повода всіх прав і привілеїв на спільну Беховщину, привласнення цих ґрунтів і підданих беховських^{*}. 28 вересня 1645 р. був вписаний акт про те, що панам Бехам належить село Бехи вічно з ґрунтами[†]. 12 березня 1646 р. вони спочатку здали в оренду третину свого села власнику села Пашини пану Данилові Пашинському, а потім уступили йому на вічність цю частину[‡].

БОЛСУНИ

Про цю давню овруцьку родину надто мало інформації. 21 квітня 1646 р. був записаний акт про те, що Болсуни – це овруцькі бояри[§].

ГАЄВСЬКІ-ЛОВДИКОВСЬКІ, власники села Гаєвичі.

Збереглася інформація про те, що 12 січня 1633 р. Михайло Лозка передав в заставу свою землю пану (Івану?) Гаєвському на 4 роки, тобто село Сингаївщину і рудню на р. Сохні^{**}. 9 січня 1636 р. записаний позов від нащадків пана Іллі Мощаницького по Василя Ловдиковського в селі Гаєвичі за розорення бджіл підданими гаєвськими^{††}. 15 червня 1643 р. Федір і Богдан Гаєвські подали апеляцію до суду на монахинь Корецького монастиря про заволодіння ґрунтами на урочищі Підселище^{‡‡}. У 1640-х рр. Ян і Самійло Гаєвські подавали позови на ксьондза Ігнатія Сльця, який насилав своїх підданих з Ксавєрова на їх село Сарниовичі^{§§}. Гаєвські судилися також з панами Вілямами, Ободенськими, Волковицькими, Суринами, Ходаковськими.

ГОШОВСЬКІ

^{*} Там само. – Ч. I, № 926.

[†] Там само. – Ч. II, № 830.

[‡] Там само. – Ч. II, № 1655.

[§] Там само. – Ч. II, № 1704.

^{**} Там само. – Ч. I, № 470.

^{††} Там само. – Ч. I, № 670.

^{‡‡} Там само. – Ч. II, № 1333.

^{§§} Там само. – Ч. I, № 1125; Ч. II, № 1442.

Про Гошовських, власників села Гошів, згадується тільки те, що 8 січня 1586 р. Кіндрат Гошовський дав дозвіл своєму братові Олехну Левковичу відібрати заставлені пану Вітовському Гошовські ґрунти на урочищі Зелезничі*.

ЗАКУСИЛИ

У книзі «кверенд» збереглися згадки про Яна, Яроша, Кузьму, Григорія і Захарія Закусилів, власників села Закусили. В 1643 р. пан Воронич подав на них позов за наїзд на село Федорівка і ґрунти над р. Ушою†. У 1644 р. Ян Янчинський подав маніфестацію на свого службеника Яна Закусила про невіддачу ним різних прав і привілеїв скаржника та їх загублення‡. У 1645 р. брати Закусили здали в оренду половину свого села Федору Ласку, який 20 травня того ж року поскаржився на них за вибиття з тієї половини Закусилів§. У 1646 р. пани Кобилінські поскаржилися на Кузьму Закусила за наїзд на ґрунти Кобилінські і пограбування збіжжя**.

КОРКОШКИ

Найраніша інформація про цю родину датується 14 червня 1582 р. – запис віна від пана Василя Коркошки своїй дружині Євдокії Ярмоланці 200 кіп литовських грошів на селах Губорівщині, Метеловщині, селі Піщаниця і на двір в Овручі††. 1617 року Федір Коркошка скаржився на Томилу Стремелецьку за недопущення до куплених ґрунтів на березі річки Жолонь і частини старої греблі‡‡. У 1628 р. співвласниками села Піщаниця стали Ян Черхавський і Ян Вишпольський. 20 січня 1633 р. Лаврин і Стефан Коркошки скаржились на пана Яна Черхавського, якому продали свій двір у Піщаниці, але той не віддав їм сповна гроші, ще й завдав їм збитків на 36 кіп гр. лит., повидиравши бджіл, наслав своїх підданих на їх двір у Піщаниці, пограбував сіно§§. 9 червня 1643 р. овруцький архімандрит подав скаргу на Коркошку про напад його підданих на

* Там само. – Ч. I, № 3720.

† Там само. – Ч. I, № 2588.

‡ Там само. – Ч. I, № 2490.

§ Там само. – Ч. II, № 697.

** Там само. – Ч. I, № 1645.

†† Там само. – Ч. I, № 3638.

‡‡ Там само. – Ч. I, № 377.

§§ Там само. – Ч. I, № 498.

монастир Св. Спаса в Оручі і забиття голови повода куфлем*. 12 червня 1645 р. занотовано зиск від пана Тимофія Коркошки на пана Яна Сингура про відмову виділити четверту частину в його селі Ноздринь дочці Кристині Коркошиній†. 15 червня 1646 р. пан Тимофій Коркошка подав скаргу на намісника овруцького старости Яна Зубіцького про наслання норинських підданих на його ґрунти і село Черніховці і звалтування дочки‡.

МЕЛЕНЕВСЬКІ

Власники села Мелені, що на лівому березі р. Ірши, в 55 км від Овруча. 14 червня 1571 р. Данило і Федір Горайновичі продали Василю Меленевичу село Хотеничі за 30 кіп гр. лит.§ У книзі «кверенд» описуються кордони цих володінь. 14 червня 1582 р. король Стефан Баторій дав панам Меленевським і Ходаковським привілей на шляхетську вольність. Облята королівського привілею була тоді ж вписана до київської земської книги і запис про це зберігся у книзі «кверенд»**. 4 жовтня 1619 р. пані Дідковська подала позов на панів Меленевських щодо поорання полів і видирання бджіл на своїй частині в Меленях††. 19 червня 1643 р. пани Путяті скаржилися на Меленевських через наїзд на їх село Чоповичі‡‡. Є два записи родинного характеру: 26 лютого 1646 р. Тимофій Меленевський своїм дочкам записав ґрунти Меленевські, 28 червня 1646 р. Семен Меленевський подав маніфестацію на Івана Меленевського через заволодіння ґрунтом у Меленях§§.

МОШКИ (МОШКОВСЬКІ)

Село Мошки знаходиться на правому березі Норині, в 9 км від Овруча. Ця мастиність була надана боярам Мошковським у 1518 р. королем Зигмунтом I***. В 1604 р. власники скаржились на старосту Абрама Мишку-Варковського за наїзд

* Там само. – Ч. II, № 1304.

† Там само. – Ч. I, № 242.

‡ Там само. – Ч. I, № 1039.

§ Там само. – Ч. I, № 3202.

** Там само. – Ч. I, № 3639.

†† Там само. – Ч. I, № 3836.

‡‡ Там само. – Ч. I, № 2372.

§§ Там само. – Ч. I, № 1575, 1673.

*** Архив Юго-Западной России. – Киев, 1867. – Ч. 4. – Т. 1. – С. 405.

його підданих на с. Мошки і завдання шкод^{*}. У 1622 р. у селі було 30 боярських дворів. У книзі «кверенд» зафіксований вічний запис від 9 вересня 1644 р. від пані Полонії з Мошковських Ходаковської на острів Посушники і Темний бір над рікою Ушою своїй дочці і пану Войтеху Рильському, київському гродському писарю і житомирському війському[†].

Таким чином, книга «кверенд» має значні потенційні джерельні можливості щодо дослідження овруцької шляхти XVI – першої половини XVII ст. Вона значно доповнює існуючі дані про стан землеволодіння, ринок землі, шлюбні зв'язки, історичну топографію Овруцького регіону. Зважаючи на непоправні втрати актових книг Київського воєводства, ця історична пам'ятка безумовно заслуговує на увагу істориків.

^{*} Źródła Dziejowe. – T. XXI. – S. 483.

[†] НБУВ. – IP. Ф. 1, спр. 4104, Ч. 1, № 2174, 2176.